

ASA

ASBÜ Sosyal Araştırmalar
Dergisi

ASBU Journal of Social Research

[Cilt/Volume: 3, Sayı/Issue: 1,
Yaz/Summer 2025]

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye: Savaş Sırasında Türk Dış Politikası ve Savaşın Türkiye Üzerindeki Sosyoekonomik Etkileri Üzerine Bir Derleme

*Turkey in World War II: A Compilation on Turkish Foreign
Policy During the War and the Socioeconomic Impacts of the
War on Turkey*

ERSEL KİRAZ

Arş. Gör. Dr., Bursa Teknik Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Yeni Medya ve
İletişim Bölümü
ersel.kiraz@btu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-7627-998X>

<https://ror.org/03rdpn141>

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 12.11.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 27.01.2025

Yayın Tarihi/Published: 30.06.2025

Atıf/Citation

Kiraz, E. (2025). İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye: Savaş sırasında Türk dış politikası ve savaşın
Türkiye üzerindeki sosyoekonomik etkileri üzerine bir derleme. *ASA Dergisi*, 3(1), 1-37.
<https://doi.org/10.71313/asa.1583737>

Kiraz, E. (2025). Turkey in World War II: A compilation on Turkish foreign policy during the war
and the socioeconomic impacts of the war on Turkey. *Journal of ASA*, 3(1), 1-37.
<https://doi.org/10.71313/asa.1583737>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

[Creative Commons Uluslararası Lisansı \(CC-BY-NC 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) ile lisanslanmıştır.
Licensed under [Creative Commons International License \(CC-BY-NC 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Öz

İkinci Dünya Savaşı, hiç şüphesiz 20. yüzyılın en yıkıcı savaşı olarak tarih sahnesinde derin izler bırakmıştır. Bu küresel savaşın etkileri, sadece savaşın doğrudan parçası olan ülkelerle sınırlı kalmamış, tarafsız devletlerin dış politikalarını ve sosyoekonomik yapılarını da önemli ölçüde etkilemiştir. Savaş boyunca yaşanan gelişmeler, dünya siyasetinde yeni dengelerin kurulmasına yol açarken, bu süreçte tarafsız kalmaya çalışan ülkeler ciddi baskılarla karşı karşıya kalmıştır. Türkiye, stratejik konumu, jeopolitik önemi ve dönemin büyük güçleriyle olan ilişkileri açısından özel bir öneme sahiptir. Bu çalışma, İkinci Dünya Savaşı'nın Türk dış politikasına ve Türkiye'nin sosyoekonomik hayatına olan etkilerini mercek altına almayı amaçlamaktadır. Savaş dönemindeki tarafsızlık politikasının Türkiye'nin uluslararası ilişkilerdeki konumunu nasıl şekillendirdiği, ekonomik kısıtlılıklar, siyasi manevralar, toplumsal değişimlerle birlikte, savaşın Türk toplumuna ve ekonomisine olan etkileri incelenmektedir. Bu bağlamda, çalışma, savaşın Türkiye üzerindeki çok yönlü etkilerini tarihî bir perspektifle ele alarak, dönemin dış politika kararlarının ve içeride yaşanan sosyoekonomik sorunların daha derinlemesine ve çok boyutlu anlaşılmasına katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Türk Dış Politikası, İhtikâr, Muhtekir, Narh Sistemi

Abstract

Undoubtedly, the Second World War left deep marks on the stage of history as the most devastating war of the 20th century. The consequences of this global conflict were not limited to the countries directly involved in the war; rather, they significantly influenced the foreign policies and socioeconomic structures of neutral states as well. The developments during the war led to the establishment of new balances in international politics, and in this context, countries that attempted to maintain neutrality faced intense diplomatic and strategic pressure. Turkey holds a position of particular importance due to its strategic location, geopolitical significance, and relations with the major powers of the time. This study aims to examine the effects of the Second World War on Turkish foreign policy and the country's socioeconomic life in a comprehensive manner. It explores how Turkey's policy of neutrality during the war shaped its position in international relations, while also analyzing the effects of economic constraints, political maneuvering, and social transformation on Turkish society and the national economy. In this regard, the study seeks to contribute to a deeper and multidimensional understanding of the multifaceted impacts of the war on Turkey by providing a historical perspective on foreign policy decisions and internal socioeconomic challenges experienced during this critical period.

Keywords: Second World War, Turkish Foreign Policy, Hoarding, Profiteering, Price Control System

Giriş

İkinci Dünya Savaşı, hiç şüphesiz 20. yüzyılın en yıkıcı savaşlarından biri olarak tarihteki yerini aldı. Bu büyük savaş, milyonlarca can kaybına ve şehirlerin yıkılmasına neden olurken, uluslararası ilişkileri de kökten değiştirmiştir. Türkiye, bu global savaşın dışında kalmayı başaran nadir ülkelerden biri olmuş, stratejik konumu ve dönemin liderliğinin politik manevraları sayesinde tarafsız bir tutum sergileyebilmiştir. Ancak, savaşın küresel etkileri en çok da Türkiye'yi dolaylı yollardan etkilemiş, ekonomik ve siyasi açılardan önemli zorluklar ve bunun yanı sıra fırsatlar da sunmuştur. Savaş 1939 ve 1945 yılları arasında, dünyanın dört bir yanındaki milyonlarca insanı derinden sarsan ve uluslararası ilişkileri temelden değiştiren bir dönem olmuştur. Bu süreçte, Türkiye'nin aldığı stratejik kararlar ve sergilediği dengeli diplomatik manevralar, uluslararası alanda büyük diplomatik başarıları içermektedir. Türkiye'nin tarafsızlık ve denge politikası gibi çeşitli önleme manevraları, savaşın seyrini ve sonrasındaki dönemi anlamak için kritik öneme sahiptir.

Türkiye, Birinci Dünya Savaşı'nın bir anlamda devamı niteliğinde olan İstiklal Harbi'ni yeni tamamladığı ve savaşın patlak verdiği 1939 yılında, henüz Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana geçen kısa süre zarfında önemli iç ve dış politika adımları atmış genç bir Cumhuriyettir. Savaş öncesinde Mustafa Kemal Atatürk'ün başlattığı reformlar ve ardından İsmet İnönü'nün devraldığı liderlikle, Türkiye kendi içindeki modernizasyon çabalarına odaklanmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin dış politikası, Lozan Antlaşması ile sağlanan uluslararası statükoyu korumak ve ülkenin bağımsızlığını her türlü dış müdahaleden uzak tutmak üzerine kurulmuş ve kurgulanmıştır.

Ancak, İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Türkiye, Müttefik ve Mihver devletler arasında kritik bir konumda kalmıştır. Türkiye'nin coğrafi konumu hem Müttefik hem de Mihver devletler için stratejik bir öneme sahiptir. Türkiye, bu dönemde dengeli bir dış politika izleyerek, savaşın dışında kalmayı ve aynı zamanda ulusal çıkarlarını korumayı başarmıştır. Bu strateji gerek Nazi Almanyası gerekse İngiltere ve diğer Müttefik devletlerle ilişkileri dikkatli bir şekilde yönetmeyi gerektirmiştir. Türkiye'nin tarafsızlık politikasını sürdürürken gösterdiği diplomatik ustalık, savaş süresince birçok zorluğun üstesinden gelinmesini sağlamıştır.

Bununla birlikte, ülke ekonomik zorluklar, ham madde kıtlığı, ihtikâr, karne uygulamaları ve narh sistemi gibi sorunlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin izlediği tarafsızlık politikası, savaş ekonomisi, sosyoekonomik etkiler, diplomatik stratejiler ve siyasi-askerî hazırlıklar etrafında şekillenen makale, kavramsal çerçevesini de bu

nosyonlar üzerinden açıklama yoluna gitmektedir. Bilindiği üzere, Türkiye, “aktif tarafsızlık” politikası izleyerek savaşa müdahil olmamış, ancak barış süreçlerinde ve diplomatik girişimlerde önemli roller üstlenmiştir. Savaş ekonomisi kapsamında, Türkiye ekonomik kaynaklarını askerî amaçlar için seferber etmiş, ham madde tedarikini güvence altına almaya çalışmış ve sanayi üretimini askerî ihtiyaçlara göre yönlendirmiştir. Bu kavramsal çerçeve, Türkiye’nin savaş sırasında izlediği politikaları ve bu politikaların ülkenin sosyoekonomik yapısı üzerindeki etkilerini anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Çalışma, İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye’nin tarafsızlık politikasının uluslararası ilişkilerdeki konumuna etkilerini ve bu politikanın sosyoekonomik yapıya yansımalarını incelemektedir. Çalışmanın temel araştırma sorusu, “Türkiye’nin tarafsızlık politikası, uluslararası ilişkilerde nasıl bir denge sağlamıştır ve bu politika savaşın sosyoekonomik etkilerini nasıl şekillendirmiştir?” şeklinde ifade edilebilir. Literatür taramasına dayalı olan bu çalışma, Türkiye’nin tarafsızlık politikasını tarihsel bir bağlamda ele alarak, Mihver ve Müttefik devletlerin diplomatik baskılarının bu politika üzerindeki etkilerini analiz etmeyi hedeflemektedir. Ayrıca, savaş yıllarında yaşanan ekonomik sorunlar ve toplumsal değişimler üzerine odaklanarak, bu süreçlerin sosyoekonomik yapıyı nasıl şekillendirdiğini kapsamlı bir şekilde değerlendirmektedir. Bu yaklaşımla, mevcut literatüre yeni perspektifler kazandırılması amaçlanmaktadır.

Bu anlamda makale, ilgili alanda yapılan literatür taramalarının bir derlemesi olarak hazırlanmıştır. Çalışma, mevcut literatürdeki temel yaklaşımları, bulguları ve tartışmaları analiz ederek, konuya dair kapsamlı bir bakış sunmayı amaçlamaktadır. Alanda yapılan önceki çalışmalar incelenmiş ve konunun temel dinamikleri, farklı perspektiflerden ele alınarak yorumlanmıştır. Böylece, bu derleme çalışması hem mevcut bilgilerin özetini sunmakta hem de konuya dair gelecekte yapılacak çalışmalara bir temel oluşturmayı amaçlamaktadır.

İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye

İkinci Dünya Savaşı, 1 Eylül 1939’da Almanya’nın Polonya’yı işgal etmesiyle patlak vermiştir. Savaşın başlangıcı, Türkiye için büyük bir endişe kaynağı olmuş ve ülkenin savaşa çekilmesi ihtimalini gündeme getirmiştir. İşgal tehlikesinin farkında olan Türkiye, tarafsızlık politikasıyla toprak bütünlüğünü korumayı hedeflemiştir. Ünalp’e göre, 1940 yılı sonlarında Almanya ve Sovyetler Birliği’nin ortak bir tutum sergileyememesi, savaşın seyrini önemli ölçüde etkilemiştir. Türkiye, savaşın başlangıcında hem Almanya’nın hem de Sovyetler Birliği’nin niyetlerinden endişe duymuş, bu nedenle batıda Trakya’da ve doğudaki sınır bölgelerinde

savunma önlemleri almıştır. Ordunun ihtiyaçları karşılanmaya çalışılırken, savaşa doğrudan dâhil olabilecek herhangi bir adım atmamaya özen göstermiştir. Türkiye, bu süreçte savaştan bloklar arasında gelişen olaylara göre dostluk ve saldırmazlık antlaşmaları imzalayarak sınırlarının güvenliğini sağlamaya çalışmıştır (Ünalp, 2020).

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye, stratejik coğrafi konumu nedeniyle hem Müttefik hem de Mihver devletlerin yoğun baskısına maruz kalmıştır. Her iki taraf da Türkiye'yi kendi yanında savaşa çekmek istemiştir. Sarıçoban'a göre, Türkiye bu baskılara rağmen dengeli bir dış politika izlemeyi başarmıştır. Türkiye için temel hedef, savaşa katılmadan toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını korumak olmuştur. Bu doğrultuda, dış politika savaşa girmemek üzerine şekillendirilmiş ve bu stratejik hedefe ulaşmak için çeşitli taktikler uygulanmıştır. Sarıçoban'a göre, değişen taktiklere rağmen temel ilke her zaman sabit kalmıştır: Savaşı dışarıda tutmak. Türkiye, denge politikası sayesinde savaşın yıkıcı etkilerinden korunmuş ve işgale uğramamıştır. Sarıçoban, savaşın ilk yıllarından itibaren Türkiye'nin Müttefik ve Mihver devletler arasında dengeli bir duruş sergilemeyi başardığını vurgulamaktadır. Bu politika, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü muhafaza etmesi ve bağımsızlığını koruması açısından kritik bir rol oynamıştır. İzlenen dış politika, Türkiye'nin uluslararası alanda tarafsızlık ve bağımsızlığını koruma konusundaki kararlılığını da açıkça göstermektedir (Sarıçoban, 2020).

Oran'a göre, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin dış politika çerçevesinde benimsediği en önemli ilke Batıcılık olmuştur. Oran, topraklarının büyük bir kısmı doğuda yer alan bir devletin Batı'ya yönelik bir politika benimsemesinin pek çok nedeni olduğunu vurgulamaktadır. Bu konuya tarihsel bir açıdan yaklaşarak, Batıcılığın köklerini Jön Türkler ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dayandırmaktadır. Cumhuriyet Dönemi öncesinde, Batıcı reformların çoğunun İttihat ve Terakki döneminde başladığını ifade etmektedir. Bu dönem, Batılılaşma çabalarının siyasi temellerinin atıldığı bir süreç olmuştur. Sosyoekonomik açıdan bakıldığında, Türkiye'nin toplumsal ve ekonomik yapılarının Batı'ya daha yakın olduğu görülmektedir. Oran'a göre, bu yakınlık Türkiye'nin sanayileşme, eğitim ve modernleşme gibi alanlarda Batılı ülkeleri örnek almasını kolaylaştırmıştır. Entelektüel boyutta, Türk aydınlarının Batı modernliğini benimsemesi Batılılaşma sürecinin entelektüel tabanını güçlendiren önemli bir faktör olmuştur. Liderlik boyutunda ise Mustafa Kemal Atatürk'ün etkisi belirleyicidir. Oran'a göre, bu boyutlar Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı yıllarında Batı yanlısı politikalar izlemesinin temel nedenlerini ortaya koymaktadır (Oran, 1996).

Diğer taraftan, İkinci Dünya Savaşı yıllarında ekonomik zorluklarla mücadele eden Türkiye'nin dış politikası, iç ve dış koşulların etkisiyle şekillenmiştir. Yüksel, bu durumu denge politikası izleyen ancak ekonomik sıkıntılar içinde olan Türkiye'nin dış yardıma açık bir konuma gelmesiyle açıklamaktadır. Bu bağlamda, Mihver ve Müttefik devletlerin Türkiye üzerindeki siyasi baskıları artmıştır. Askeri gücünün ve malzeme yetersizliğinin farkında olan Türkiye, savaşa katılmanın getireceği olası bir yenilgi yerine tarafsız kalarak bu dönemi en az zararlarla atlarmayı planlamıştır (Yüksel, 2013). Bir anlamda, Türkiye savaştan uzak durma stratejisi çerçevesinde denge siyaseti izleyerek tarafsızlığını korumaya çalışmıştır. Müttefik devletlerin savaşa katılma yönündeki baskılarına rağmen, Türkiye tarafsız tutumunu sürdürmüştür. Savaşın şiddetlendiği dönemlerde, hem İngiltere ve Fransa ile yaptığı anlaşmalara sadık kalmış hem de Almanya ile ilişkilerini sürdürerek toprak bütünlüğünü koruma çabasını devam ettirmiştir.

Bülbül'e göre ise Türkiye dış politikada başarılı stratejiler izlemiştir ancak aynı önemi ekonomik hazırlıklara verememiştir. Avrupa'da savaşın patlak vermesiyle birlikte Türkiye, askeri hazırlıklarını hızlandırmış ve Rıfat Saydam hükümetinin aldığı kararlar doğrultusunda zamanla bir buçuk milyonu bulan bir orduyu silah altına almıştır. Bu askeri seferberlik, nüfusun büyük bir kısmının askere alınmasıyla sonuçlanmış ve ülkenin üretim kapasitesinde ciddi bir işgücü kaybına yol açmıştır. Bülbül, özellikle tarım sektörünün bu durumdan ciddi şekilde etkilendiğini vurgulamaktadır. Bir yıl içinde tarım işgücündeki bu kayıpların etkileri açıkça hissedilmiş, ekilen tahıl alanlarında ve yıllık tarım üretiminde savaş öncesi seviyelerin oldukça altına inilmiştir. Türkiye'nin askeri hazırlıklara odaklanması, ekonomik hazırlıkların ihmal edilmesine neden olmuş ve ülke, savaşın dolaylı etkileriyle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Tarım üretimindeki düşüş, gıda kıtlığına ve ekonomik sıkıntılara yol açmış, bu da Türkiye'nin savaş boyunca karşılaştığı en büyük iç zorluklardan biri olmuştur (Bülbül, 2006).

Değirmenci de Bülbül gibi, savaş ekonomisinin altyapısını kuramayan Türkiye'nin ağır ekonomik zorluklarla karşı karşıya kaldığını belirtmektedir. Değirmenci'ye göre, 1940-1945 yılları arasında Türkiye, 1930'lu yılların başından beri sürdürdüğü iktisadi gelişme sürecinden sapmış olsa da bu dönemi tamamen izole bir şekilde geçirmemiştir. 1930-1939 yıllarında uygulanan korumacı ve devletçi politikaların, savaş yıllarındaki iktisadi, sosyal ve siyasi dönüşümleri etkilediğini ifade eden Değirmenci, bu süreçlerin sonraki dönemlere bir geçiş dönemi olarak yansıdığını vurgulamaktadır. Bu nedenle, İkinci Dünya Savaşı sürecinde uygulanan iktisat politikalarının incelenmesi, Türkiye'nin yakın dönem iktisadi gelişimini tarihsel bir bütünlük içinde değerlendirebilmek açısından önemlidir.

Bu dönemde ülkeyi yöneten siyasi iktidar, iki farklı hükümet tarafından temsil edilmiştir. 1939'dan 1942'ye kadar Refik Saydam hükümeti, 1942-1946 döneminde ise Şükrü Saraçoğlu hükümeti görev yapmıştır. Her iki hükümet, benzer iktisadi sorunlarla karşılaşmış olsalar da bu sorunlara ürettikleri çözümler açısından birbirlerinden belirgin şekilde farklılaşmıştır. Değirmenci'ye göre, her iki dönemde öngörülen iktisat politikalarının içeriklerinde ve bu politikaların uygulama aşamalarında açıkça gözlenen farklılıklar bulunmaktadır (Değirmenci, 2023).

Yardımcı ve Kutlutürk'e göre, İkinci Dünya Savaşı sırasında devlet harcamalarındaki sürekli artış, yüksek vergiler ve kamusal malların fiyatlarındaki yükseliş, ülkelerin kaynaklarını kullanmasını daha da zorlaştırmıştır. Fiyatların genel düzeyindeki bu artış, halkın temel ihtiyaç maddelerine erişimini imkânsız hale getirerek ülke ekonomilerine büyük zarar vermiştir. Birçok ülke, savaş sırasında kendi ihtiyaçlarını karşılamak için ithalatı azaltıp ihracata yönelmiş, bu durum ise dış kaynaklı ürünlerin temininde ciddi sıkıntılara neden olmuştur. Yardımcı ve Kutlutürk, bu süreci Türkiye açısından ithalatın azalması ve ihracatın artması şeklinde özetlemektedir (Yardımcı ve Kutlutürk, 2019).

Türkiye, savaşın getirdiği ekonomik zorluklara karşı, ithalatı kısarak yerli üretimi artırmaya ve dış pazarlara yönelmeye çalışmıştır. Ancak, bu yaklaşım ithalat bağımlılığını azaltmayı amaçlasa da yerel pazarda temel tüketim maddelerinin bulunabilirliğini zorlaştırmış ve halkın günlük yaşamında büyük sıkıntılar yaratmıştır. Yardımcı ve Kutlutürk, savaş ekonomisinin Türkiye'nin ekonomik yapısında derin değişikliklere yol açtığını ifade etmektedir. Artan ihracat çabaları, iç piyasadaki mal kıtlığıyla birleşerek halkın temel ihtiyaçlarını karşılamasını daha da zorlaştırmıştır. Bu ekonomik dönüşüm, savaş sonrası dönemde de etkilerini sürdürmüş ve Türkiye'nin savaş boyunca izlediği ekonomik politikaların uzun vadeli sonuçlar doğurmasına neden olmuştur (Yardımcı ve Kutlutürk, 2019).

Makalenin devam eden bölümlerinde savaşın nedenlerine inilerek Türkiye'nin dış politika paradigmalarının yanı sıra ekonomi politik yapısı anlamlandırılmaya çalışılacaktır.

1. İkinci Dünya Savaşı'na Ortam Hazırlayan Unsurlar Nelerdir?

İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesine zemin hazırlayan faktörler, birden çok ve karmaşık unsurları içermektedir. Bu süreç, ekonomik, politik, sosyal ve askeri dinamiklerin kapsamlı bir analizini gerektirmektedir. Tarihçiler, savaşa giden yolda etkili olan temel unsurlar arasında Versailles Barış Antlaşması'nın barışı sağlayamaması, ekonomik krizler, totaliter rejimlerin yükselişi ve uluslararası diplomasi alanındaki başarısızlıkları göstermektedir. Ünalp'e göre,

Versailles Barış Antlaşması (1919), Almanya üzerine çok ağır yaptırımlar getirmiş ve bu durum Alman halkında derin bir mağduriyet hissi yaratmıştır. Ünalp, 1930'lara gelindiğinde, savaşın galibi devletler de dâhil olmak üzere birçok ülkenin Versailles Antlaşması'nı kabul etmekte zorlandığını ifade etmektedir. Özellikle zafer kazanan devletlerin mağlup ülkelere yüklediği ağır savaş tazminatları, sürekli bir rahatsızlık kaynağı haline gelmiştir. Ünalp, bu bağlamda Avrupa'da diktatörlük rejimlerinin yükselişinin ve dünyayı etkisi altına alan ekonomik bunalımların, 1919-1934 yılları arasındaki döneme denk gelmesinin tesadüfi olmadığını dile getirmektedir (Ünalp, 2020).

Keynes de benzer bir bakış açısıyla, Versailles Antlaşması'nın aşırı koşullarını Almanya'da milliyetçi ve rövanşist duyguların güçlenmesine yol açan temel etkenlerden biri olarak yorumlamaktadır (Keynes, 2017, s. 125). Tooze ise, anlaşma koşullarının milliyetçi damarı besleyerek Almanya'nın iç politikasında, özellikle Hitler'in yönetimi altında, geniş çaplı bir yeniden silahlanma ve halkı savaşa hazırlama politikasına zemin hazırladığını ifade etmektedir (Tooze, 2006, s. 120-122). Yeniden silahlanma programı, hava, kara ve deniz kuvvetlerini kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu süreçte Luftwaffe (Alman Hava Kuvvetleri) gizlice yeniden kurulmuş, Kriegsmarine (Alman Deniz Kuvvetleri) için yeni savaş gemileri inşa edilmiş ve Heer (Alman Kara Kuvvetleri) modern tanklar ve ağır silahlarla donatılmıştır (Murray, 1983, s. 148-149). Bu askeri genişleme politikası, Almanya'nın teknolojik ve endüstriyel kapasitesinin büyük bir kısmını savaşa hazırlık çabalarına yönlendirmesine neden olmuştur (Overy, 2005, s. 153).

Bartoletti'ye göre, Hitler ve Nazi Partisi, Alman halkını savaşa hazırlamak için geniş çaplı propaganda kampanyaları yürütmüştür. Hitler Gençliği (Hitlerjugend) ve Alman Kızlar Birliği (Bund Deutscher Mädel) gibi gençlik örgütleri, gençleri fiziksel ve ideolojik olarak savaşa hazırlamak amacıyla aktif şekilde kullanılmıştır (Bartoletti, 2016, s. 25-30). Bu örgütler aracılığıyla gençlere askeri eğitim verilmiş ve Nazi ideolojisinin yayılmasına çalışılmıştır. Aynı süreçte, ekonomi savaşa yönelik endüstrileri desteklemek için yeniden yapılandırılmış, işsizlik azaltılmış ancak bu durum baskıcı yöntemlerin artması ve siyasi muhaliflere karşı kısımların başlamasıyla birlikte gerçekleşmiştir (Speer, 1997, s. 15).

Armaoğlu, Almanya'nın Nazi Partisi yönetimine geçmesinin özellikle Fransa ve Sovyet Rusya için büyük bir endişe kaynağı olduğunu belirtmektedir. Fransa, 1919'dan itibaren Versailles Antlaşması sayesinde Avrupa'da elde ettiği hâkimiyeti koruma çabasıdayken, bu durum Almanya'nın askeri ve ekonomik gücünü ciddi şekilde sınırlamıştır. Armaoğlu'na göre, Nazi

Partisi'nin uzun süredir vurguladığı üzere, Almanya'nın ilk hedefi Versailles'ın kısıtlamalarından kurtulmak olmuştur (Armaoğlu, 1995, s. 157).

Armaoğlu'nun bu dönemde dikkat çektiği bir diğer revizyonist ülke İtalya'dır. Birinci Dünya Savaşı'ndan zaferle ayrılmasına rağmen İtalya, savaşın getirdiği ağır ekonomik yük ve yetersiz toprak kazanımları nedeniyle “zaferden memnuniyetsizlik” durumu yaşamıştır. Savaşın ardından ciddi bir demografik sorunla karşı karşıya kalmıştır. 40 milyonluk bir nüfusa sahip olan İtalya, yıllık yaklaşık 700.000 kişilik bir nüfus artışı yaşamaktadır. 1932 yılında yapılan tahminlere göre, gelecek on beş yıl içinde İtalya'nın nüfusunun sekiz ile on milyon arasında artarak 50 milyona ulaşması beklenmektedir. Ancak, İtalya'nın toprak büyüklüğü, Fransa, İspanya ve Almanya'nın yarısı kadar bile değildir. Savaş öncesinde, bu nüfus artışı sorununa çözüm olarak her yıl yaklaşık yarım milyon İtalyan'ın, özellikle Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere diğer ülkelere göç etmesi teşvik edilmiştir. Ancak savaş sonrasında, Amerika dışarıdan gelen göçlere karşı katı kısıtlamalar getirmiş ve bu durum İtalya'nın demografik baskılarla başa çıkmasını zorlaştırmıştır (Armaoğlu, 1995, s. 161).

MacMillan da Armaoğlu gibi, İtalya'nın “Zaferden Yenilgiye” durumunu yaşadığını vurgulamaktadır. Birinci Dünya Savaşı sırasında önemli kayıplar veren İtalya, Paris Barış Konferansı'nda beklentilerinin karşılanmaması nedeniyle büyük bir hayal kırıklığı yaşamıştır. Bu durum, İtalya'da “Vittoria Mutilata” (Sakat Zafer) olarak adlandırılmıştır. İtalyan kamuoyu, savaşın ağır yüküne rağmen yeterli toprak kazanımı elde edilemediğini düşünerek derin bir memnuniyetsizlik içine girmiştir. MacMillan'e göre, savaş sonrası dönemde yaşanan ekonomik kriz, artan işsizlik oranları ve sosyal huzursuzluk, İtalyan toplumunda geniş çaplı infiallere yol açmıştır (MacMillan, 2007, s. 279).

Morgan'a göre de Birinci Dünya Savaşı sonrası İtalya'da çok partili sistem içindeki sürekli hükümet değişiklikleri, politik istikrarsızlığa ve kamuoyunda devlete yönelik artan bir güvensizliğe neden olmuştur. Siyasi olarak, savaş sonrası İtalya'da büyük bir istikrarsızlık yaşanmış, çok sayıda hükümetin kısa süre içinde iktidara gelip gitmesi, halk nezdinde ciddi bir güvensizlik yaratmıştır. Morgan bu durumun radikal hareketlerin ortaya çıkışı için en uygun zemin olduğunu söylemektedir. Benito Mussolini liderliğindeki Faşist Parti, ulusal birlik ve istikrar vaadiyle hızla popülerlik kazanmıştır (Morgan, 2017, s. 45-47). Richard J. Bosworth “Mussolini” adlı eserinde bu durumu Mussolini'nin 1922'deki “Roma'ya Yürüyüşü” sonrasında kral tarafından Başbakan olarak atanması nezdinde, faşizmin İtalya'da iktidara gelmesinin simgesel bir anı olduğu yorumunu yapmaktadır (Bosworth, 2014, s.135-138).

Adrian Lyttelton Kıta Avrupa'sının bu olaylar çerçevesinde radikal hareketler ve liderler için bulunmaz fırsatlar sağladığını söylemektedir (Lyttelton, 2004, s.135-138). Örneğin, Adolf Hitler liderliğindeki Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi (NSDAP), ekonomik buhran ve toplumsal huzursuzluğu manipüle ederek, milliyetçilik, antisemitizm ve antikomünizm vaatleriyle geniş halk kitlelerini etkilemiştir. Ian Kershaw'a göre de bu ortam sayesinde yine Nazi Partisi, siyasi vaatleri ve propaganda faaliyetleriyle hızla güç kazanabilmiştir (Kershaw, 2010, s. 235). Hitler ve Mussolini, kısa sürede Almanya ve İtalya'da tek parti diktatörlüklerini kurarak siyasi partilerin faaliyetlerini yasaklamış, basın üzerindeki kontrollerini artırmış ve toplum, devlet tarafından denetlenen kuruluşlar aracılığıyla sıkı bir şekilde yönetilmiştir (Shanahan, 1962, s. 403-405).

Armaoğlu kıta Avrupa'sında yaşanan bu olayların yanı sıra ikinci savaşa giden yolda ayrıca Milletler Cemiyetinin misyonunu da sorgulamaktadır. Örneğin, Milletler Cemiyetine dâhil olan büyük devletlerin, baskıcı önlemler konusunda etkili tutum sergileyememeleri, İtalya'nın elini oldukça rahatlatmıştır. 1935 yılında başlayan ikinci İtalya-Habeş savaşında Milletler Cemiyeti Habeşistan'a herhangi bir destek sağlayamadığı gibi Habeşli direnişçileri de kendi kaderine bırakmıştır. Armaoğlu'na göre, mücadele yükü Habeşistan'a kalmış ancak oldukça sınırlı ve basit silahlarla dahi olsa, Habeşistan halkı İtalyanlara karşı hemen yenilgiye uğramamıştır. Yine de İtalyanlar'ın kullanımındaki modern silahlar, çatışmanın seyrini belirlemiştir. Öyle ki, İtalyanların, savaşın bir noktasında Habeşlere karşı zehirli gaz kullandıkları dahi iddia edilmektedir (Armaoğlu, 1995, s. 164). Yedi aylık bir savaşın ardından İtalya, Habeşistan'ı işgal etmeyi başarmıştır. 2 Mayıs 1936'da, Habeş İmparatoru Haile Selassie, ülkesini terk ederek İngiltere'ye iltica etmek zorunda kalmıştır. 5 Mayıs'ta Addis Ababa İtalyanlarca ele geçirilmiş ve 9 Mayıs'ta Habeşistan'ın İtalya'ya katılması duyurulmuş, İtalya'nın Kralı aynı zamanda Habeşistan İmparatoru unvanını almıştır. Armaoğlu, bu tür gelişmeleri Milletler Cemiyetinin ikinci savaşa giden dönemdeki başarısızlığı olarak görmektedir (Armaoğlu, 1995, s. 164).

M. B. Jansen'in Pasifik'te yaşanan gelişmelere ışık tutan eseri *The Making of Modern Japanese* adlı çalışması kıta Avrupası'nda yaşanan bu gelişmelerin yanı sıra, Japonya'da militarizmin yükselişine dikkat çekmektedir. Jansen'e göre Japonya'da militarizmin yükselişi 20. yüzyılın başlarında, Meiji Restorasyonu'nun ardından hız kazanmış ve özellikle 1920'ler ve 1930'lar boyunca ülkenin dış politikasını ve iç yönetimini derinden etkilemiştir. Jansen bu sürecin, Japonya'nın modernleşme çabaları çerçevesinde ekonomik hedefleri ve uluslararası alandaki genişleme politikaları ile yakından ilişkili olduğunu vurgulamaktadır. Meiji Restorasyonu

(1868), Japonya'nın Batı teknolojisini ve endüstriyel metotlarını benimseyerek hızla modernleşmesini sağlamıştır. Ancak bu süreç, aynı zamanda askeri gücün artırılması ve bir imparatorluk gücü olarak Japonya'nın genişletilmesi fikrini de beraberinde getirmiştir (Jansen, 2002, s. 545-550).

Zhen'e göre de Japonya'nın sınırlı doğal kaynakları, ülkenin dışa açılmasını ve Asya'da genişlemesini zorunlu kılmıştır. Bu genişleme politikası, özellikle Japonya'nın Çin ve Kore'de etki alanını genişletmeyi hedeflemiş ve uluslararası çatışmalara yol açmıştır (Zhen, 1984, s. 45-46). Bu anlamda Zhen Japonya'nın emperyalist bir güç haline gelmesinde Batı ülkelerinin etkisinin belirgin olduğu ifade eder. Zhen'e göre bu durumun temelinde iki ana sebep bulunmaktadır: Birincisi, Japonya'da ortaya çıkan geniş çaplı işsizlik sorunu; ikincisi ise ülkede yeterli miktarda hammadde kaynağının bulunmamasıdır. Bu nedenle, Japonya ikinci savaşta Uzakdoğu'da sömürge edinmeyi ve ihtiyaç duyduğu ham maddelere erişmeyi hedeflemiştir. Najmuldeen de yine, Japonya'nın Orta Asya devletleriyle kurduğu ilişkinin temelinde uranyum, doğal gaz, petrol ve enerjiye dönüştürülebilen diğer kaynaklar gibi faktörlerin yer aldığını ifade etmektedir (Najmuldeen, 2020).

Armaoğlu bu emeller doğrultusunda 1931 yılında Japonya'nın Mançurya'yı işgal ettiğinin altını çizmektedir. Çin bu durumu Milletler Cemiyeti'ne her ne kadar taşısa da Milletler Cemiyeti 1933 Şubat'ına dek meseleye yüzeysel bir yaklaşım sergilemekten öteye gitmemiştir. Armaoğlu'na göre bu durumun nedeni öncelikle, hiç kimsenin Milletler Cemiyeti Anlaşması'nın 16. maddesi uyarınca Japonya'yı "agresör" olarak tanımlayıp yaptırımların uygulanmasına cesaret edememesidir. İkinci olarak, Milletler Cemiyeti Konseyi'nde etkili olan büyük güçler, doğrudan Japonya'ya karşı çıkmaktan çekindikleri için, en çok Çin ile ilişkileri bulunan Amerika Birleşik Devletleri'ni işin içine çekmeye çalışmışlardır. Fakat ABD bu durumun farkına vararak, kendisine biçilen rolü kabul etmekten kaçınmıştır. Sonuç olarak, Japonya'nın saldırgan eylemlerine karşı etkili bir önlem alınamamıştır. Milletler Cemiyeti'nin Mançurya meselesinde aldığı tek önlem, ABD'nin önerdiği "Tanımama doktrini"ni benimsemek olmuştur. Armaoğlu'na göre bu durum Japonya'nın genişleme ve saldırganlık politikalarında herhangi bir değişiklik yaratmamıştır. Japonya, 1933 Şubat'ında Jehol dâhil olmak üzere Kuzey Çin'in birkaç eyaletini daha işgal etmiş ve Milletler Cemiyetinden yeterli destek alamayan Çin, Japonya ile bir anlaşma yaparak işgali resmen tanımak zorunda kalmıştır. Bununla birlikte 27 Mart 1933'te Japonya, Milletler Cemiyetinden ayrılmıştır (Armaoğlu, 1995, s. 152).

2. Türkiye'nin Savaş Öncesi Barışı Koruma Girişimleri Nelerdir?

Olmert'e göre, Türkiye Birinci Dünya Savaşı sonrası kurulan yeni dünya düzeninin çok uzun yıllar devam etmeyeceğini biliyordu (Olmert, 1987). Özellikle Versailles Antlaşmasının Almanya'yı ağır bir ekonomik buhrana sürüklediğinin ve yeni savaşın buradan geleceğinin farkındaydı. Randall Lesaffer, Türkiye'nin çok çeşitli anlaşmalara dâhil olarak gerek kendisinin gerekse bölgenin barışına önemli katkılar sunmaya hazırlandığını belirtmektedir. Bu çerçevede, Türkiye, ilk olarak 27 Ağustos 1928 yılında imzalanan Briand-Kellogg Paktının imzacıları arasında yer almıştır. Pakt, savaşı uluslararası ilişkilerde araç olarak kullanmayı yasaklayan bir antlaşmanın manifestosunu oluşturmuştur (Lesaffer, 2011, s. 250). Gassner'e göre Türkiye bu paktı imzalayarak savaşın ulusal politikalar aracı olarak kullanılmasına karşı çıkan uluslararası topluluğun bir üyesi olmuştur. Bu adım, Türkiye'nin uluslararası barışa olan taahhüdünü ve savaşa karşı tutumunu gösteren önemli bir dış politika hareketidir (Gassner, 2023).

1928 yılının sonlarına dek, Sovyet Rusya'nın da içinde bulunduğu toplamda 46 ülke Kellogg-Briand Paktı'na katılmıştır. Amerika Birleşik Devletleri, o dönemde Sovyet Rusya'yı resmi olarak tanımıyordu, bu yüzden Sovyetler, anlaşmanın başlangıçtaki imzacıları arasında yer almamışlardır. Armaoğlu'na göre Sovyetler, bu durumu, Batılı devletlerin Sovyet Rusya'yı dışlamak, onları kuşatmak ve onlara karşı bir mücadele alanı oluşturmak amacıyla bir strateji olarak değerlendirmiştir. Ancak, Fransız hükümetinin davetlisi olarak, Ekim 1928'de Sovyet Rusya da bu paktın bir parçası olmuştur. Ne var ki, paktın resmi olarak yürürlüğe girmesi için tüm ülkelerin onay belgelerini Amerikan hükümetine sunmaları gerekiyordu ki bu oldukça zaman alacak bir süreçti. Bu nedenle, Sovyetler Batılı ülkelerden bir adım daha öne geçerek, Kellogg-Briand Paktı'nın hedeflediği barışçıl amaçları benimseyen, bazı ülkelerle Litvinov Protokolü adı verilen bir anlaşma imzalamıştır (Armaoğlu, 1995, s. 147).

Richardson ve Stone Kellogg-Briand Paktının yanı sıra Türkiye'nin katılım gösterdiği en önemli konferanslardan bir diğerini de Cenevre Silahsızlanma Konferansı olarak görmektedir. (Richardson ve Stone., 2005, s.77). 20. yüzyılın en önemli uluslararası çabalarından biri olarak, dünya genelindeki silahlanma yarışını sınırlamayı ve uluslararası güvenliği artırmayı amaçlayan konferans 1932'de başlayıp 1934'te sonuçsuz bir şekilde sona ermiştir. George Steiner *The Lights that Failed* başlıklı çalışmasında bu durumu, "Birinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkilerini göz önünde bulunduran konferans, her ne kadar barışı koruma ve gelecekteki savaşları önleme niyetiyle düzenlenmiş olsa da katılımcı devletlerin güvenlik kaygıları ve

silahsızlanma konusundaki çelişkili tutumları nedeniyle etkisiz olmuştur” şeklinde ifade etmektedir (Steiner, 2005, s. 150).

Steiner eserinde güvenlik gereksinimleri ve dış politika hedeflerinin, ülkeler arasında önemli görüş ayrılıklarına yol açtığına değinmektedir. Bu durum, konferansın sonuçları üzerinde belirleyici bir etken olmuştur. Özellikle, Almanya'nın eşitlikçi silahsızlanma talepleri ve Fransa'nın güvenlik endişeleri, müzakerelerde önemli zorluklar çıkarmıştır (Steiner, 2005, s.150). Meilinger de konferansın katılımcı ülkelerin birbiriyle olan politik ve askeri rekabeti nedeniyle karmaşık bir hal aldığına değinmektedir. Almanya'nın, Versailles Antlaşmasının getirdiği ekonomik ve askeri yükümlülüklerinin hafifletilmesi ve diğer büyük güçlerle eşit askeri statü kazanma isteği, Fransa ve müttefiklerinin güvenlikle ilgili kaygılarını tetiklemiştir. Bu durum, müzakerelerde ciddi anlaşmazlıklara neden olmuş ve konferansın sonunu getirmiştir (Meilinger, 1999).

Eloranta konferansların yanı sıra Türkiye'nin Milletler Cemiyetine üye olma isteğinin, Cumhuriyetin ilk yıllarında dış politikasının önemli bir parçası olduğunu belirtmektedir. Bu durum Türkiye'nin uluslararası alandaki konumunu güçlendirmeye yönelik adımlarından biri olarak kabul edilmiştir (Eloranta, 2011). Bu süreç, Türkiye'nin Lozan Antlaşması'ndan sonra uluslararası alanda tanınmasının ve egemen bir devlet olarak kabul edilmesinin ardından gerçekleşmiştir. Türkiye, ikinci savaşın yaklaştığını bilerek 18 Temmuz 1932'de Milletler Cemiyetine üye olmuş ve bu adımıyla birlikte, hem uluslararası alanda söz sahibi olma hem de barışçıl bir politika izleme niyetini göstermiştir (Ulus, 2008).

Barlas, Türkiye'nin Milletler Cemiyetine üye olma sürecini dönemin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın çabalarıyla yakından ilişkilendirir. Barlas, Türkiye'nin Milletler Cemiyetine kabul edilmesini, ülkenin Batı dünyası ile bütünleşme politikasının bir parçası olarak görmektedir (Barlas, 2017, s. 93). Üyelik, aynı zamanda dönemin dış politika stratejisinin bir yansımasıdır. Bu dönemde Türkiye, Batı ile ilişkilerini güçlendirmeye çalışırken, Doğu ile de iyi ilişkiler kurma çabasında olmuştur. Milletler Cemiyetine üyelik, bu çok yönlü dış politikanın bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Türkiye, üyelik sürecinde, uluslararası barış ve güvenliğin korunması yönünde taahhütlerde bulunmuş ve bu taahhütlerini yerine getirmek için sonuna kadar çaba göstermiştir. (Pedersen, 2007).

Türkiye aynı zamanda, Balkan Antantı çerçevesinde Yugoslavya ile iş birliğini güçlendirmeye yönelik diplomatik girişimlerde bulunmuştur (*Cumhuriyet*, Şubat 1940, s. 5). Bu kapsamda, dönemin dışişleri bakanı Şükrü Saracoğlu, Belgrad'da gerçekleştirilen Balkan Antantı

toplantısına katılmış ve bu ziyaret, Türkiye'nin tarafsızlık politikasını korurken bölgesel iş birliği ve savunma stratejilerini desteklediğini göstermiştir (*Cumhuriyet*, Şubat 1940). İkinci Dünya Savaşı'nın küresel dengeleri tehdit ettiği bir dönemde Türkiye'nin bu tür diplomatik adımları, Balkanlarda barış ve istikrarı koruma çabasının yanı sıra, uluslararası alanda aktif bir dış politika izlediğinin de kanıtı niteliğindedir. Bu durum, Türkiye'nin savaş yıllarındaki dış politikasının bölgesel ve uluslararası güvenlik endişeleriyle şekillendiğini ortaya koymaktadır (*Cumhuriyet*, Şubat 1940).

Türkiye, Balkanlardaki barış ve istikrarı koruma çabaları kapsamında Bulgaristan ve Yunanistan arasında devam eden sınır düzenlemelerine ilişkin görüşmelerde arabuluculuk girişimlerinde de bulunmuştur (*Cumhuriyet*, Şubat 1940). Bu girişimler, Balkan Antantı çerçevesinde Türkiye'nin bölgedeki lider rolünü ve tarafsızlık politikasını güçlendirme hedefini yansıtmaktadır. Türkiye'nin, iki ülke arasındaki sorunların diplomasi yoluyla çözülmesi için yürüttüğü bu çabalar, bölgesel güvenliğin sağlanmasında ve savaşın etkilerinin sınırlanmasında önemli bir katkı olarak değerlendirilmiştir. Balkan ülkeleriyle olan bu tür iş birlikleri, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında dengeli bir dış politika izlediğini ve uluslararası ilişkilerde uzlaştırıcı bir rol üstlendiğini göstermektedir.

3. II. Dünya Savaşı Öncesinde (1930-1938) Türk Dış Politikası Nasıl Şekillenmiştir?

İkinci Dünya Savaşı'nın henüz başlamadığı dönemde Avrupa ve dünya genelinde yaşanan sıkıntılara karşın, Türkiye Lozan Antlaşması ile elde edilen kazanımlarda eksiklikler olmasına rağmen, Avrupa'nın bazı revizyonist ülkelerinin aksine, yaşanan buhranları kendi yararına çevirme yoluna gitmemiştir. Vanderlippe, "The politics of Turkish democracy" adlı çalışmasında Türkiye'nin, uluslararası barış ve güvenliğin korunması yönünde anti-revizyonist bir politikadan asla şaşmadığını ifade etmektedir. Vanderlippe'ye göre Atatürk'ün ardından Cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü'nün önderliğindeki Türkiye, Atatürk'ün dış politika çizgisinden büyük ölçüde ayrılmamıştır. Her iki liderlik döneminde de Türkiye, savaş öncesinde ve sırasında, ulusal çıkarlarını gözetererek tüm ülkelerle önyargısız bir şekilde ilişkiler geliştirmeye yönelmiş, Atatürk'ün belirlediği askeri güçlenme, kendi kendine yetebilme, ulusal güce dayalı güven, barışı sürdürme ve savaşa her an hazır olma ilkeleri, İkinci Dünya Savaşı boyunca Türk dış politikasının temel taşları arasında yer almıştır (Vanderlippe, 2001).

Bu çerçevede döneme baktığımızda, 1930'lardan sonra, Sovyetler Birliği, Türkiye'nin uluslararası alanda tek büyük destekçisi olma pozisyonunu kaybetmiş olmasına rağmen, Türkiye, bu ülke ile olan olumlu ilişkilerini devam ettirmiştir. Ahmet Şükrü Esmer 1959 yılında

kaleme aldığı “Türk Diplomasisi 1920-1955” başlıklı eserinde bu dönem Türkiye’sinin, ekonomik ve sosyal gelişimini hızlandırmak ve askeri kapasitesini güçlendirebilmek adına hem Batı ülkelerinden hem de Sovyetler Birliği’nden yardım aldığını ifade etmektedir. Esmer’e göre hem Türkiye hem de Sovyetler Birliği, Millî Mücadele döneminde başlayan dostluk ilişkilerini devam ettirmek için çaba gösteriyordu. Fakat Sovyetler Birliği’nin Japon ve Alman tehdidi altında Batı’ya yönelmesi durumunda, bu ilişkilerin sürdürülmesi mümkün olmayacaktı. 1933’ten itibaren hem Türkiye hem de Sovyetler Birliği, Batılı devletlerle iş birliği yapma yoluna gitmişlerdir. İki ülkenin Batı’ya olan bu yönelimi, Türkiye-Sovyet ilişkilerinde bir ayrılığa neden olmamış ve Sovyetler Birliği’nin Ağustos 1939’da Nazi Almanyası ile anlaşmasına kadar devam etmiştir (Esmer, 1959, s. 237-258).

İkinci savaşa giden dönemde, Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki dostane komşuluk ilişkileri, uluslararası konjonktürün etkisi altında ve aynı zamanda Türkiye’nin Sovyetleri karşısına almamak için sarf ettiği dikkatli çabalar sayesinde, herhangi bir zarar görmeden devam etmiştir. Öte yandan Avrupa’da başlayan rövanşist ve revizyonist hareketlerin başını çeken İtalya’nın 3 Ekim 1935’te Habeşistan’a saldırması ve Milletler Cemiyeti Anlaşması’nın 12. maddesini çiğnemesi üzerine, Cemiyetin Genel Kurulu, anlaşmanın 16. maddesine dayanarak İtalya’ya karşı ekonomik ve mali yaptırımlar uygulanmasına karar vermiştir. Türkiye, Milletler Cemiyeti’nin bu kararını destekleyerek uygulamaya koymuştur. Ataöv’e göre bu durum, Türkiye ile İtalya arasındaki ticaretin büyük ölçüde azalmasına yol açmıştır. Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras, Türk-İtalyan ilişkilerindeki bu gerilemeye rağmen, Türkiye’nin uluslararası arenadaki itibarını korumanın daha önemli olduğunu vurgulamıştır (Ataöv, 1961).

Ataöv ayrıca Mussolini’nin 30’lu yılların ikinci yarısında yaptığı ve İtalya’nın Asya ile Afrika’daki tarihsel amaçlarını dile getirdiği manifestoların, Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkilerin hızla kötüleşmesine sebep olduğunun altını çizmektedir. Mussolini, söz konusu açıklamalarında Türkiye’yi hedef almadığını söylese de bu ifadeler Türkiye’nin dış politika stratejisini önemli ölçüde etkilemiş ve Türkiye’nin İtalya’ya olan bakış açısını şüpheyle dolu bir hale getirmiştir (Ataöv, 1961). Gilbert ise, *European Powers and the Italo-Ethiopian Conflict* isimli çalışmasında Ataöv’ü desteklemektedir. Gilbert bu kaygıların yanı sıra İtalya’nın başlıca revizyonist hareketini 1935’te Habeşistan’a yönelik saldırısı üzerinden okumaktadır. Gilbert’e göre bu durum Türkiye ve İngiltere arasında derinleşen iş birliğinin temel taşı oluşturmıştır. Bu sürece Fransa’nın da dâhil olmasıyla iş birliği daha da genişlemiştir. İngiltere, Milletler Cemiyeti tarafından İtalya’ya uygulanan yaptırımlara destek

amacıyla Akdeniz bölgesindeki ülkeler arasında, İtalyan saldırganlığına karşı birlikte hareket etme önerisinde bulunmuştur. Akdeniz Paktı olarak bilinen bu anlaşmayı Türkiye kabul eden ülkeler arasında olmuştur. İtalya-Habeş Savaşının bitimi ve yaptırımların sona ermesiyle önemini yitiren bu pakt, İtalyan saldırılarına karşı İngiltere, Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Fransa'nın birbirlerine destek sözü verdiği bir anlaşmadır. Akdeniz Paktı, Türkiye ile İngiltere arasında daha sıkı bağlar kurulmasına büyük katkı sağlamıştır (Gilbert, 2014, s. 75-80).

Köni'ye göre de 1930'ların ortalarından itibaren, İtalyan tehdidi Akdeniz'de giderek artan bir endişe kaynağıdır (Köni, 1988, s. 237). Özellikle İtalya başta olmak üzere Mihver Devletlerinin oluşturduğu bu tehdit karşısında, Türkiye'nin kendi güvenliğini, Boğazlar bölgesini ve daha geniş çerçevede Balkanları tek başına savunması mümkün değildir. Metintaş'a göre bu konjonktür, Türkiye'nin Batılı müttefikleri ve Balkanlarda politik olarak yakın hissettiği ülkelerle bir güvenlik ittifakı içerisinde yer almasını zorunlu kılmaktaydı. Metintaş bu nedenle İkinci Dünya Savaşı'nın yaklaştığı dönemde, Türkiye'nin müttefiklerini İngiltere ve Fransa gibi Batı bloğunu oluşturan devletler arasından seçtiğini ifade etmektedir. Türkiye için önemli olan, henüz işgal edilmemiş ya da tarafsız kalmayı başarmış Balkan ülkelerini, İngiltere ve Fransa'nın desteğini alacak ve Mihver güçlerine karşı direnecek bir bloka dâhil etmektir. İngiltere ile bir ittifak kurma girişimi, Türkiye tarafından 1938 yılında ortaya konulmuştur. Ancak, İngiltere'nin o sıralarda İtalya ve Almanya ile daha yatıştırıcı bir politika izlemesi nedeniyle, Türkiye'nin ittifak teklifi, İngiltere'nin dış politika çizgisine ters düştüğü için kabul edilmemiştir (Metintaş, 2020).

Bunun yanı sıra Olmert, Berlin-Roma ekseninin 1936 sonlarında kurulması üzerine Türkiye'de büyüyen bir endişenin mevcut olduğunu; İtalya'nın 1939 Nisan'ında Arnavutluk'u işgal etmesinin bu endişeleri daha da şiddetlendirerek, Türkiye'yi İngiltere ve Fransa ile daha yakın ilişkiler kurmaya mecbur ettiğini söylemektedir (Olmert, 1987). Bu anlamda Almanya'nın dış politikasının Türkiye üzerindeki ikinci büyük etkisi, (Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile anlaşmalar yapmasının önündeki bir başka kritik engel), Sovyetler Birliği'nin tutumunun değişmesine olanak sağlamasıydı. Daha önce Türkiye'nin Batı ile iyileşen ilişkilerinden rahatsızlık duyan Sovyetler Birliği, Hitlerin politikaları konusunda endişelenmeye başladığında, 1935 yılında Fransa ile bir güvenlik pakti imzaladı. Bu durum, Türkiye'nin Batı ile masaya oturmasını kolaylaştıran yollar aramasına sebep olmuştur. 1938'de, Türkiye'nin Almanya ile gerçekleştirdiği ticaret, bu iki devlet arasındaki diplomatik bağların kopmasına engel teşkil ediyordu. Hodge'ye göre Türkiye, aynı zamanda, Akdeniz'deki stratejik

konumundan ötürü İngiltere'nin güçlü desteğini de elde etmeye çalışıyordu. Böyle bir durumda, Türkiye, Almanya ile İngiltere arasındaki rekabete rağmen, her iki ülkeyle de dostane ilişkiler geliştirmeyi hedefliyor ve Boğazlardaki kritik stratejisiyle, bu iki büyük güç arasında bir denge faktörü olmayı arzuluyordu (Hodge, 1950. s. 440).

4. İkinci Dünya Savaşı'nın Başlaması ile Türk Dış Politikası Nasıl Şekillenmiştir?

Yusuf Sarıay, "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi (1939-1952)" isimli çalışmasında Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında stratejik konumu sebebiyle hem Müttefik hem de Mihver güçler tarafından savaşa dâhil edilmek için yoğun bir şekilde baskı altına alındığını ifade etmektedir. Bu baskılara karşılık Türkiye, savaşın gidişatına göre şekillenen bir dış politika izleyerek karşılık vermiştir. Bu politikanın ana hedefi, Türkiye'yi savaşın dışında tutarak, herhangi bir ödün vermeden ülkenin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını korumaktır (Sarıay, 1988, s.120-125). Cemil Koçak *Türkiye'de Milli Şef Dönemi* (1986) adlı çalışmasında, İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin dış politikasını şekillendiren stratejilerin, savaşın askeri seyrine göre ayarlandığından sıklıkla bahsetmektedir. Koçak, Türkiye'nin diplomatik hareketlerinin savaşın askeri durumuyla sürekli olarak uyum içinde olduğunu ifade etmektedir.

Vanderlippe'ye göre Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı yıllarında uyguladığı en etkin dış politikası statükoculuktur. Vanderlippe bu durumun ana kaynağını Birinci Dünya Savaşının acıları olarak nitelemektedir. Adı geçen yıllar Cumhuriyetin kurucu kadroları tarafından çok iyi bilinmektedir. Bu anlamda, statükoculuk, sosyal, ekonomik veya politik sistemlerde mevcut durumun korunmasını tercih eden bir tutum veya ideolojiyi ifade etmek için kullanılmaktadır. Vanderlippe'ye göre, İkinci Dünya Savaşı yılları boyunca Türkiye'nin dış politika rotasını belirleyen kişiler, öncelikle Cumhurbaşkanı İsmet İnönü olmak üzere, ülkeyi savaşın dışında tutma ve savaşın getirdiği yıkımdan koruma misyonuyla titiz bir çalışma yürütmüş ve bu yönde önemli başarılar elde etmişlerdir. İsmet İnönü, dönemin küresel şartlarını ayrıntılı bir biçimde analiz edebilme yetisine sahip bir lider olarak birinci savaşın acımasız yüzünü çok yakından görmüştür. Bu sebeple İnönü ve onun çevresindeki kişilerin akıllıca düşünceleri, onları anlamsız ve öngörülmemiş maceralara atılma riskinden korumuştur (Vanderlippe, 2005, s. 55-60).

1939'un başlarında, henüz İkinci Dünya Savaşı'nın başlamadığı, ancak Almanya ve İtalya'nın genişleme politikalarının belirginleştiği bir zamanda, Türkiye, İngiltere ile ilişkilerini güçlendirme yoluna gitmiştir. Aydemir'e göre bu dönemin en önemli sonucu 12 Mayıs 1939'da

yayınlanan Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonudur. Ayrıca, Hatay Sorununun çözüme kavuşturulmasının ardından, 23 Haziran 1939'da Fransa ile Türk-Fransız Deklarasyonu ilan edilmiştir. Bu dönemde, Almanya ve Sovyetler Birliği'nin yakınlaşmasının oluşturduğu tehditler karşısında Türkiye'nin diplomat kadrosu, 19 Ekim 1939'da Ankara'da İngiltere ve Fransa ile bir savunma ittifakı antlaşması imzalamıştır. Ne var ki, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı süresince izlediği dış politikanın en belirgin özelliği, savaşa katılmaktan kaçınma ve ne olursa olsun savaşın dışında kalmaya çalışma çabası olacaktır (Aydemir, 2000, s.142).

Behrends'e göre, 23 Ağustos 1939 tarihinde, Almanya ve Sovyet Rusya arasındaki beklenmedik saldırmazlık anlaşması dünya genelinde büyük bir şok etkisi yaratmıştır. Bu pakt, Sovyetlerin tarafsızlığını güvence altına alarak, Adolf Hitler'in sadece sekiz gün sonra, 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırıp İkinci Dünya Savaşı'nı başlatmasının yolunu açmıştır (Behrends, 2009). Bu Dostluk ve Saldırmazlık Paketi'nin ilanı, global çapta olduğu gibi Türkiye'de de derin bir şaşkınlığa neden olmuştur. Türkiye o dönemde, güvenlik garantileri peşinde koşarak İngiltere ve Fransa ile müttefiklik müzakereleri gerçekleştiriyordu ve birçok kişi Sovyetler Birliği'nin de bu Batılı güçlerle aynı cephede yer alacağını varsayıyordu. Hodge, Sovyetlerin bu pakti imzalamasıyla Türkiye'nin bu beklentilerinin boşa çıktığını ifade etmektedir. Bu durum Türkiye'nin dış politika planlamasında önemli değişiklikler yapmasını zorunlu kılmıştır. Bu beklenmedik gelişme, Türkiye'nin uluslararası arenadaki pozisyonunu ve güvenlik politikalarını yeniden değerlendirmesine neden olacaktır (Hodge, 1950, s. 225).

1940 yılının ortalarına gelindiğinde İtalya'nın Yunanistan'a saldırısı, Türkiye'yi savaşın hemen yanı başında bir konuma taşımıştır. Armaoğlu'na göre, bu gelişme savaşın Balkan coğrafyasına yayılmasına yol açmış ve 1934 yılında kurulan Balkan İttifakı'nın yetersiz kaldığını açıkça ortaya koymuştur. Ayrıca, İtalyanların Akdeniz'deki saldırgan tutumunun bir uzantısı olarak Yunanistan'a saldırması, Türkiye açısından artan bir tehdit unsuru oluşturmuştur (Armaoğlu, 1995). Aydemir'e göre 1940 yılının son çeyreği ve 1941'in ilk ayları, Almanya'nın Balkanlar üzerindeki nüfuzunu pekiştirdiği bir zaman dilimini temsil eder. Bu süreçte, Almanya'nın Romanya ve Bulgaristan'daki aktiviteleri dikkat çekmiştir. Bu gelişmeler, Ankara'daki Alman Büyükelçisi Von Papen tarafından Türkiye'ye, "Hitler'in Balkanları yeniden şekillendirme niyetinde olduğu" ifadesiyle açıklanmaya çalışılmıştır (Aydemir, 1999, s.142).

8 Haziran 1941'de imzalanan Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşması'nın ardından çok geçmeden, 22 Haziran'da Almanya, Sovyetler Birliği'ne Barbarossa adı verilen büyük bir askerî harekât başlatmıştır. Çınar'a göre bu hamle karşısında Türkiye daha önceki tutumuna

uyarak, çatışmanın her iki tarafıyla da tarafsız bir pozisyon almıştır. Türkiye için, uzun zamandır endişe kaynağı olan bu iki büyük gücün savaşa tutuşması, geçici bir rahatlama getirmiş gibi görünse de bu durum fazla sürmemiştir. Çınar, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'nin de dâhil olabileceği bir anlaşma yapma ihtimalinin, Türk siyaset sahnesinde yeni bir endişe dalgası yarattığını vurgulamaktadır (Çınar, 2014). Ne var ki, 1942'nin sonlarında Kızıl Ordu'nun başlattığı kapsamlı taarruz, 1943 yılında Stalingrad'da Alman ordusunun mağlubiyetiyle sonuçlanarak, Almanların stratejik geri çekilmesine yol açmıştır. Aynı dönemde, Müttefik güçlerin Kuzey Afrika'daki ilerlemeleri, Türkiye'nin uluslararası arenadaki konumunu ve büyük güçlerle ilişkilerini yeniden şekillendirmiştir. Müttefikler, Türkiye'nin savaşa kendi yanlarında katılmasını isterken, Mihver Devletleri, savaşın bu kritik döneminde Türkiye'nin tarafsızlığını koruması yönünde baskı yapmaya devam etmişlerdir. Cemil Koçak'a göre bu durum, Türkiye'nin dış politikasında dengeli bir yaklaşım benimsemesini gerektiren çok farklı yeni bir dönemin başlangıcını işaret etmektedir (Koçak, 1986, s. 203).

Bu gelişmeler, Türkiye'yi, savaşa doğrudan katılmama kararlılığını sürdürürken bile, Müttefiklerin çıkarlarına daha yatkın bir tutum sergilemeye yönlendirmiştir. Baskın Oran'a göre Türkiye'nin, Müttefik güçlerin aksine, hem Mihver Devletler hem de Sovyetler Birliği tarafından çift taraflı bir tehdit altında olması, durumu daha karmaşık hale getiriyordu. Bu dönem İnönü, Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik açıdan önemli konumunu vurgulayarak, savaşa katılımının ülkeyi işgal riskine açık hale getirebileceğini ısrarla belirtmiştir. Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* adlı eserinde Türk ordusunun potansiyel bir savaşta yeterince donanımlı olmama ihtimalini de gündeme sık sık getirdiğini, bu durumun dış politika yöneticileri tarafından daha fazla savunma teçhizatı ve yardım elde etmek için bir araç olarak kullanıldığını ifade etmektedir (Oran, 1996).

Savaşın tüm gücüyle devam ettiği 18 Ekim 1943'ten 1 Kasım 1943'e kadar süren Moskova Konferansı döneminde, Sovyet yönetimi Türkiye'nin aktif savaşa katılmasını isteyen bir duruş benimsemiştir. Bu toplantıda, Müttefiklerin Türk hava üslerini kullanma izni ve Türkiye'nin yılsonuna kadar savaşa girmesi gerektiği konusunda mutabık kalınmıştır. Ancak, 5 Kasım 1943 tarihinde Kahire'de gerçekleştirilen konferansta ise, İngiltere'nin bu yöndeki Sovyet desteğine vurgu yapmasına karşın, Türkiye yeterince destek sağlanamaması durumunda savaşa katılmayacağını, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu aracılığıyla Müttefiklere iletmiştir. Sönmezoğlu, Türkiye'nin bu tavrının altında yatan temel kaygıyı "İngiliz hava güçlerinin Türk üslerinden Almanya'ya yönelik saldırılar düzenlemesinin, Almanların tepkisini çekip Türkiye'yi işgal riskiyle karşı karşıya bırakabilecek olmasıdır" şeklinde ifade etmektedir. Faruk

Sönmezoğlu'na göre bu risk, Türkiye'nin savunmasını garantileyecek kadar destek almadan alınmak istenmemiştir (Sönmezoğlu, 1994, s. 215).

Müttefiklerin tüm bu ısrarlarına rağmen Türkiye'nin savaşa girmemesi Selim Deringil'e göre Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkileri oldukça gergin bir hale getirmiştir. Türkiye'nin savaşa katılmayarak üstlendiği risk savaş sonrası dönemde Sovyetler Birliği karşısında Türkiye'nin potansiyel olarak yalnız bırakılması olasılığıdır. Cumhurbaşkanı İnönü ve Dışişleri Bakanı Menemencioğlu, Türkiye'nin İngiltere için tarihsel olarak taşıdığı stratejik değerini yanı sıra, yakın bir gelecekte İngiliz-Sovyet rekabetinin başlayabileceği görüşünü paylaşıyordu. Bu çerçevede, Türkiye'nin diplomatik manevralarla süreci uzatarak zaman kazanması gerektiği düşünülüyordu (Deringil, 2004, s. 268).

Koçak ise bu yıllarda savaşa katılım sağlamamanın yanı sıra “Krom meselesinin” Müttefik Devletlerle Türkiye arasında bir krize neden olduğunu söylemektedir. Türkiye'nin krom rezervleri, savaşın başlamasıyla birlikte hızla stratejik bir önem kazanmıştır. 1940'ların başında, Türkiye dünya krom üretiminin önemli bir kısmını kontrol etmektedir ve bu durum, savaşan güçlerin Türkiye ile olan ilişkilerini şekillendirmede önemli bir faktör olmuştur (Koçak, 1986, s. 203). Almanya, savaşın ilk yıllarında Türkiye'den büyük miktarda krom satın alarak, bu stratejik kaynağı kendi savaş sanayisinin hizmetine sunmuştur. George Harris'e göre 1941 yılında imzalanan Türk-Alman Ticaret Anlaşması, bu ilişkinin resmi bir ifadesi olmuştur. Anlaşma, Türkiye'nin krom ihracatının büyük bir bölümünün Almanya'ya yönlendirilmesini öngörmüştür, bu da Alman savaş makinesinin önemli ihtiyaçlarından birini karşılamıştır (Harris, 1972, s. 115). Ancak krom meselesi 1944'lü yıllarda Türkiye'nin önemli bir problemi haline gelmiştir.

Ekrem Erden “Türkiye’de II. Dünya Savaşı Yılları: Diplomasi ve Ekonomi” adlı eserinde Müttefik Devletlerin, İkinci Dünya Savaşı'nın buhranlı dönemlerinde Türkiye üzerindeki diplomatik ve ekonomik baskılarını giderek artırdığını ifade etmektedir. Erden'e göre bu baskılar, özellikle Türkiye'nin Almanya ile olan ticari ve diplomatik ilişkilerine yöneliktir. Müttefiklerin amacı, Türkiye'yi Almanya ile olan ekonomik bağlarını kesmeye ve böylece Almanya'nın savaş kapasitesini sınırlamaya yönlendirmektir. Aslında bu nedenle Türkiye'nin Almanya'ya yönelik krom ihracatı önemli bir odak noktası haline gelmişti. 20 Nisan 1944'te Türkiye, Müttefik Devletlerin artan baskılarına yanıt olarak, Almanya'ya yapılan krom sevkiyatının durdurulduğunu resmi olarak açıklamak zorunda kalmıştır. Bu karar, Türkiye'nin savaşın gidişatında Müttefikler lehine bir pozisyon almasının ve Almanya ile olan ekonomik

ilişkilerini sonlandırma yönünde önemli bir adımın göstergesidir. Krom, savaş döneminde stratejik bir maden olarak kabul edildiğinden, bu kararın Almanya'nın savaş sanayisi üzerinde önemli etkileri olması bekleniyordu (Erden, 1952, s. 250).

Krom meselesinin yanı sıra İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden'in Alman taraftarlığı ile suçladığı Menemencioğlu'nun dış politika üzerindeki etkinliğinin 1944'ün bahar döneminde azalmaya başladığı görülmektedir. Weisband'a göre bu durumun en önemli sebebi Türkiye'nin, süregelen tarafsızlık politikasını korumasının her geçen gün zorlaşmasıdır. Bu süreçte dış politika, esas olarak İnönü ve Saraçoğlu tarafından yönlendirilmeye başlanmıştır. 11 Haziran günü, silah ve cephane taşıyan üç Alman gemisinin ticari gemi kisvesinde Boğazlar üzerinden Ege Denizi'ne geçişi, Müttefiklerin ciddi rahatsızlığını Türk Hükümeti'ne iletmesine neden olmuştur. Weisband bu gemilerin, sivil görünümlü olmalarına karşın, savaş gemisine dönüştürülebilecek potansiyele sahip olduğunun altını çizmektedir. Bu olayın ardından Menemencioğlu, görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır (Weisband, 1974, s. 180-185).

Weisband ayrıca Menemencioğlu'nun, Müttefiklerin gözünde Alman yanlısı ve Türkiye'nin Almanya'ya karşı savaşa girmesini engelleyen bir figür olarak görüldüğünü ifade etmektedir. Weisband'a göre aslında Menemencioğlu'nun ve İnönü'nün dış politika vizyonları arasında büyük bir fark bulunmamaktadır. Menemencioğlu'nun istifası, Müttefiklere Türkiye'nin dış politikasında daha Müttefik yanlısı bir yöne doğru ilerleme sinyali vermiştir (Weisband, 1974, s. 180-185). Almanya'nın kötüye giden durumu ile paralel olarak, Müttefik Güçler 6 Haziran 1944'te Normandiya bölgesine başarılı bir amfibi harekât düzenlemiştir. Bu gelişmelerin ışığında, 13 Haziran'da İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri Türkiye'ye, Almanya ile olan ekonomik ilişkilerini kesmesi yönünde baskılarını daha da artırmıştır. Ancak, savaşın kazananının netleşmesine kadar Türkiye bu talebe olumsuz yanıt vermiştir. Temmuz ayının sonlarında İngiltere'nin yaptığı son uyarının ardından, Türkiye 2 Ağustos 1944'te Almanya ile bütün diplomatik ve ekonomik bağlarını kopararak artık tarafını belli eden bir döneme giriş yapmıştır. Armaoğlu'na göre bu kararın alınmasında, savaş sonrasında Türkiye'nin Müttefikler tarafından tam desteklenme taahhüdü de etkili olmuştur (Armaoğlu, 1992: 414).

5. İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Sosyal ve Ekonomik Hayat

Hiç şüphesiz İkinci Dünya Savaşı, Türkiye'de sosyal ve ekonomik hayat üzerinde derin ve kalıcı etkiler bırakmıştır. Tarihçi Çağlar Keyder'e göre bu dönem Türkiye'nin tarafsızlık politikası izlemesine rağmen, küresel çatışmanın ekonomik ve sosyal yapı üzerindeki dolaylı etkilerinden kaçınmasının mümkün olmadığı bir dönem olmuştur. Keyder bu dönemi Türkiye

için, kıtlık, erzak yetersizliği, ekonomik sorunlar, ihtikârla mücadele, karne uygulaması, narh sistemi uygulamaları, ağır vergiler ve sosyolojik değişimler üzerinden özetlemektedir. Savaşla birlikte uluslararası ticaretin durma noktasına gelmesi, ham madde ve enerji kaynaklarına erişimde yaşanan zorluklar ekonomik büyümeyi de olumsuz yönde etkilemiştir (Keyder, 1989, s. 216). Ayrıca, devletin savaş ekonomisine geçişi ve buna bağlı olarak artan savunma harcamaları, kamu finansmanı üzerinde baskı oluşturmuş ve ağır enflasyonist eğilimler görülmüştür.

Schachter'e göre Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na doğrudan katılmamış olmasına rağmen, savaş ekonomik yapının yanı sıra sosyal yapıyı da derinden etkilemiştir. Geniş kitleler bu durumdan olumsuz yönde etkilenmiştir. Özellikle düşük gelirli ve orta-alt sınıflar buna örnek olarak gösterilebilir. Temel besin ve tüketim maddelerinin kıtlığı, fiyatların artması ve karaborsa nedeniyle ortaya çıkan açlık ve yoksulluk, toplumda çeşitli infiallere yol açmıştır. Schachter'e göre hükümet, fiyat denetimi, karaborsa (ihtikâr) ile mücadele ve karne sistemi gibi yöntemlerle ekonomiye müdahale etmeye ve savaşın oluşturduğu zorlukları azaltmaya çalışmıştır. Ancak, devletin mali ve altyapısal imkânlarının kısıtlı olması ve yaşanan sosyal problemler, tek parti hükümetinin ekonomiyi savaş şartlarında etkili bir şekilde yönetmesini zorlaştırmıştır (Schachter, 1980).

Ortaylı, savaş yılları boyunca genel bütçe içinde savunma giderlerinin payının arttığını, buna karşılık sağlık, eğitim ve bayındırlık gibi sosyal harcamaların belirgin bir düşüş gösterdiğini belirtmektedir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında büyük bölümüyle sanayileşememiş olan yeni Cumhuriyet tarıma dayanan bir ekonomik yapıda bulunuyordu. Askere alımların artması ve askerlik süresinin uzaması ile birlikte genel tarım üretimi düşmüş bununla birlikte, tahıl üretimindeki azalma, ekonominin yanında toplumu oluşturan kesimleri de derinden etkilemiştir. Ortaylı'ya göre 1938 yılına gelindiğinde savaşın ayak sesleri duyulmuş ve daha savaşın ilk anlarında piyasadaki fiyatların hızla arttığı görülmüştür. 1939 yılı fiyat endeksi 101,4' iken 942'de yani üç yılda 232,5 ve 1945'te 313,4'e çıkmıştır. 1938 yılında gıda endeksi 100 olarak belirlenirken, bu değer 1944'te 1113'e yükselmiştir. Büyük şehirlerde karaborsa ve temel gıda maddelerindeki yokluk, sosyal sınıf yapısında önemli değişimlere yol açmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı piyasa ekonomisi, yeni bir zenginler sınıfının oluşumunu hızlandırmıştır (Ortaylı, 1998, s. 422-436).

İsmail Kafaoğlu'nun 2002 yılında kaleme almış olduğu "Türkiye'de Savaş Ekonomisi ve Tarım" başlıklı eseri bu dönemi derinlemesine incelemektedir. Kafaoğlu'na göre askeri

seferberlik dönemi, toplumun her kesimini etkilese de köylülük ve tarım sektörü üzerindeki etkileri daha da belirgindir. Seferberlik nedeniyle, köylü nüfusun önemli bir kısmı silah altına alınmış ve bu kesim üretim faaliyetlerinden mecburen uzak kalmıştır. 1936'da orduya katılan asker sayısı 120.000 civarında iken, savaş döneminde bu sayı bir milyona yaklaşmıştır. Bu askerlerin yaklaşık 750.000'ini tarım ile uğraşan köylüler oluşturmuştur. Bu durum Türkiye'yi kısa zamanda ağır bir gıda enflasyonuna sürüklemiştir. Köylüler savaşın olumsuz etkilerini en ağır şekilde yaşayan gruplardan biri haline gelmiştir (Kafaoğlu, 2002, s. 142-145). Korkut Boratav ise köylülerin karşılaştığı sorunların sadece kendi yaşamlarını değil, dolaylı yollarla toplumun diğer kesimlerini de ağır şekilde etkilediğini ifade etmektedir. Boratav'a göre 1941 yılında ve savaşın sonuna kadar tarımsal üretimde büyük bir düşüş yaşanmıştır. Özellikle halkın temel gıda maddesi olan ekmek için gerekli olan buğday üretiminde %40 ile %50 arasında önemli bir azalma gözlenmiştir. Askeri seferberliğin bir sonucu olarak tarımsal üretimde yaşanan düşüş, ülkede yaygın gıda sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Boratav, 1990, s. 263-354).

Savaş koşulları, artan vergiler, askerî harekâtların gerektirdiği seferberlikler ve fiyat artışları, öncelikle ülkenin büyük bir çoğunluğunu temsil eden küçük çiftçilerle şehirdeki düşük gelir düzeyine sahip bireyleri etkilemiştir. Ticari etkinliklerin daralması, ithalata yönelik kısıtlamalar ve üretimde yaşanan aksaklıklar, toplam arzın azalmasına ve bunun sonucunda tüketici fiyatlarında bir enflasyon baskısına yol açmıştır. Yaşa'ya göre bu dönemde işçi ücretlerinin satın alma değeri düşmüş, bu da alt gelir gruplarının piyasada bulunamayan veya fiyatları artan temel tüketim ürünlerine erişimini zorlaştırmıştır (Yaşa, 1980, s. 88). Gözcü de savaşın getirdiği ekonomik zorlukların, köylülerin daha önce alışık olmadıkları gıda maddelerine yönelmelerine neden olduğunun altını çizmektedir. Gözcü bu durumu köylülerin daha pahalı ve değerli olan buğday yerine, arpa ve mısır gibi daha ucuz alternatifleri tercih etmek zorunda kaldıkları yönünde örneklendirmektedir. Gözcü'ye göre bu durum, "melez" olarak adlandırılan karışımların tüketilmesine yol açmıştır. Köylüler, bazen hasat zamanını bile beklemeden, elde ettikleri arpayı dövüp tüketmek zorunda kalmışlardır. Bu, sadece ekonomik zorlukların bir göstergesi değil, aynı zamanda halkın temel besin maddelerine olan erişiminin ne kadar ciddi şekilde etkilendiğinin de bir kanıtıdır (Gözcü, 2018, s. 97).

Bülbül savaşın başladığı ilk yıllara baktığı çalışmasında ekmek fiyatlarının ilk etapta 8 kuruştan 16 kuruşa yükseldiğini, savaş döneminde günlük kişi başı tüketim için 300 gram ekmek tayini belirlendiği istatistiklerine ulaşmıştır. Ayrıca Bülbül, 1941'de İstanbul'da şekerin fiyatının 20 kuruştan 40 kuruşa, ertesi yıl ise 500 kuruşa yükseldiğinin altını çizmektedir. Bu anlamda savaş

dönemine ait bir enflasyon analizine göre, fiyat artışı ve maliyet yüksekliği bakımından Türkiye, ortalama %363 oranıyla hem savaşa katılan hem de katılmayan ülkeler arasında zirve yapmıştır. Türkiye’yi, %203’lük fiyat artışıyla Hindistan takip etmiştir. Savaşın fiili katılımcısı olmamasına rağmen Türkiye’nin fiyat artışları açısından en yüksek seviyede yer alması, savaşın ekonomik yaşama etkilerinin önemini gözler önüne sermektedir (Bülbül, 2006).

Bunun yanı sıra, savaş yıllarında halkı en çok zorlayan konuların başında ihtikâr gelmektedir. Savaşın başlangıcından itibaren, ‘ihtikâr’ ve ‘muhtekir’ terimleri, yani ‘karaborsa’ ve ‘karaborsacılık’, devlet yetkilileri ve halk arasında en sık dile getirilen ve üzerinde en çok yakınılan konular arasında yer almıştır. Dönemin Tarım Bakanı Ali Cavit Oral bu konuda, “İhtikârın, ülkenin ekonomisine ve ekonomik düzenine verdiği zararın boyutunu hayal etmek bile zordur” şeklinde bir yorumda bulunmuştur. ‘İhtikâr’ ve ‘muhtekir’ kelimeleri, bu dönemi işleyen romanlar, hikâyeler ve şiirlere kadar geniş bir yelpazede karşımıza çıkmaktadır. İhtikâr faaliyetleri o kadar yaygınlaşmıştır ki, dönemin tanınmış sosyoloğu Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, konuya ışık tutmak amacıyla 1942’de ‘İhtikâr’ adlı bir broşür yayınlamıştır. Bu yayında ihtikâr, “Fiyatların yükselmesini sağlamak amacıyla belirli malları toplayıp saklamak” olarak ifade edilmiştir (Fındıkoğlu, 1942, s. 1).

Türkiye’nin savaş yıllarındaki ekonomik zorluklarının önemli bir diğer yansıması olarak buğday fiyatlarındaki artışın ekmek fiyatlarına doğrudan etkisidir (*Cumhuriyet*, 1940, s. 2). Özellikle sert buğday ve çavdar fiyatlarındaki hızlı yükseliş, halkın alım gücünü önemli ölçüde zorlamış ve temel tüketim maddelerindeki fiyat istikrarını bozmuştur. Bu süreçte, Toprak Mahsulleri Ofisi’nin stok yönetimi ve tedarik politikalarının devreye girmiştir ancak spekülasyon fiyat artışlarının önüne geçilememiştir (*Cumhuriyet*, Şubat 1940, s. 2). Bu durum, savaş yıllarında Türkiye’nin gıda arz güvenliği konusundaki kırılganlığını ve ekonomik yönetimde karşılaşılan zorlukları gözler önüne sermektedir (*Cumhuriyet*, Şubat 1940).

Refik Saydam, İstanbul’un iâşe (beslenme) konusunda yaşadığı zorluklara dair dönemin gazetelerine açıklamalar yaparken, bu sorunların üstesinden gelinmesini zorlaştıran temel faktörlerden birisinin gıda işlerinde çalıştırılacak nitelikli personelin kıtlığı olduğunu vurgulamıştır. Aynı dönemde tanınmış politikacı ve Akşam gazetesinin sahibi olan Necmeddin Sadak ise, hükümetin ekonomik alanda doğru kararlar almasına rağmen, organizasyon eksikliği yüzünden bu kararların etkisiz kaldığını ifade etmiştir. Devlet yönetiminin yapısal ve organizasyonel zorlukları bir yana, hükümetin uyguladığı fiyat politikaları da eleştirilerin odağında yer almıştır. En önemli problem, alınan kararların etkili bir biçimde hayata

geçirilmesini engelleyen eksik donanım olsa da bu tek sorun değildir. Akel, bu dönemde yazılmış olan “Fevkalade Zamanlar Ekonomisi ve İhtikâr” başlıklı çalışmasında stokçuluk ve yüksek fiyatlarla mücadelede kullanılan yöntemlerin doğru yönde olmasına rağmen yetersiz kaldığını veya çok sık değiştirildiğini, bunun da fiyat kontrolünde aksamalara neden olduğunun altını çizmektedir. Bu anlamda fiyatların sık sık değişmesi, tüccar ve esnafın, fiyatların yine artacağı beklentisi ile piyasaya ürün sürmekten kaçınmalarına yol açmıştır. Ayrıca, dönem boyunca uygulanan birbirini zayıflatan ve çatışan politikalar da görülmektedir. Refik Saydam'ın sıkı fiyat politikalarının ardından, Şükrü Saraçoğlu'nun fiyatları serbest bırakıp kısa süre sonra tekrar sıkı bir fiyat politikasına geri dönmesi, hükümetin ekonomi politikalarına olan güveni zedelemiş ve fiyatlar konusunda belirsizlikle spekülatif eğilimlere sebep olmuştur (Akel, 1942, s. 50-55).

Tezel'e göre 1942 yılına kadar süren fiyat ve kazanç kısıtlamaları dönemi, gıda sorunlarına etkili bir çözüm sunamamıştır. Fiyat kontrolleri altında olan mallar, yasal pazarların dışına çıkarak karaborsada yer bulmuş, üretim maliyetlerini azaltmaya çalışan üreticiler ise ürünlerinin niteliğini düşürmüştür. Özellikle 1941'de, savaşın zorlukları tarımsal üretimde önemli bir gerilemeye neden olmuştur. Bu süreçte, savaş öncesi dönemden itibaren devletin elindeki tahıl stokları azalmış, şehirlerdeki beslenme krizleri daha da görünür hale gelmiştir. Fiyat denetimlerine rağmen, tüketici fiyatlarındaki, bilhassa gıda maddelerinin fiyatlarındaki artış durdurulamamış, fiyatlar daha da tırmanmıştır. 1938'de 100 seviyesinde olan fiyat endeksi, 1941'de 165'e, 1942'de 280'e çıkmış, 1943'te ise fiyatlar en yüksek seviyeye ulaşarak endeks 457'ye ulaşmıştır (Tezel, 2002, s. 350).

Bu dönemde dul, yetim ve emekli maaşlarının üç aylık periyotlar halinde dağıtıma başlandığı görülmektedir. Maaşlarını almak için başvuranların sayısının bu dönemde yüksek artışlar göstermesi, dönemin ekonomik zorluklarını ve toplumsal yardımlara olan bağımlılığın giderek arttığını ortaya koymaktadır (*Cumhuriyet*, 2 Eylül 1939). Basın savaşın ilk yıllarında İstanbul'da toptan satışların tamamen durduğunu ve perakende satışların ise düşük seviyelerde olduğunu belirtirken, çoğu malda sebepsiz fiyat artışları olduğunun ve spekülasyon yapıldığının da altını çizmektedir (*Cumhuriyet*, 3 Eylül 1939). Ayrıca çoğu malzemenin Avrupa'dan ithal edilememesi nedeniyle yerli üretim planlarının gündeme alındığı ve temel tüketim ürünleri ile altyapı projelerine yönelik eksiltme ve ihale süreçlerinin yoğunlaştığı görülmektedir. Bu durum, İkinci Dünya Savaşı'nın ekonomik etkilerinin Türkiye'de planlama süreçlerini derinden etkilediğini ve yerli üretime olan bağımlılığın arttığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, ithalat kısıtlamalarının, yalnızca ticaret değil, aynı zamanda altyapı projelerinde de tedarik sorunlarına

yol açtığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, dönemin ekonomik yapısının hem iç piyasaya hem de devlet politikalarına yansıyan etkileri, Türkiye'nin savaş yıllarındaki ekonomik adaptasyon sürecinin bir parçası olarak değerlendirilmektedir (*Cumhuriyet*, 6 Eylül 1939).

Savaş yıllarında ayrıca halk günlük ihtiyaçları için üretilen malzemelere erişmekte zorluk çekmektedir. İstanbul'da bazı manifatura satıcılarının, yüksek talebe rağmen stoklarındaki kumaşları piyasaya sürmeyerek fiyat spekülasyonu yarattıkları ifade edilmektedir (*Cumhuriyet*, 1 Mayıs 1942, s. 3). Aynı şekilde, otomobil tamircilerinin bazı yedek parçaları piyasa fiyatının çok üzerinde sattıkları belirtilmiştir. Bu durum, savaş dönemi ekonomilerinde sıklıkla rastlanan karaborsa ve fırsatçılığın Türkiye'de de kendini gösterdiğini kanıtlamaktadır. Ekonomik düzenin bu tür suiistimallerden korunması amacıyla devlet, spekülasyon ve aşırı fiyat artışlarını engellemek için yargı süreçlerini devreye sokmuştur. Söz konusu uygulamalar hem piyasa düzenini sağlamak hem de halkın temel ihtiyaçlara erişimini kolaylaştırmak adına dönemin ekonomik politikalarının önemli bir parçası olmuştur (*Cumhuriyet*, 1 Mayıs 1942, s. 3).

Bir diğer dikkate alınması gereken önemli husus ise savaş yıllarında görülen sahteciliktir. Özellikle savaş koşullarında, piyasadaki ürünlerin miktarı azalırken, stokçuluk faaliyetleri nedeniyle bu ürünler daha da kıt hale gelmiştir. Coşkun'er'e göre bu durum, pek çok tüketim malının taklit edilmesine veya sahte olarak üretilip piyasaya sunulmasına yol açmıştır. Dönemin basınında, sahte ürünlerle büyük kazançlar elde eden kişilere dair haberlere sıkça yer verildiği görülmektedir. Bu dönem için örnek vermek gerekirse, sıtma (malarya) tedavisinde yaygın olarak kullanılan ve sıklıkla ihtiyaç duyulan kinin, stokçuluk ve sahtecilik faaliyetlerinin bir parçası haline gelmiştir (Coşkun'er, 2005).

Aksoy'a göre ise savaş yıllarında yaşanan en büyük sorunlardan bir diğerini de ilaçsızlık oluşturmuştur. Türkiye, savaş sebebiyle ilaç ithalatında büyük engellerle karşılaşmış, bu da ciddi bir ilaç eksikliğine yol açmıştır. Bu eksiklik, ülkenin ilaç ihtiyacının önemli bir kısmının dışa bağımlılığından kaynaklanmaktadır. Aksoy'a göre ithalatın daralması, yerel ilaç üretiminin ön plana çıkmasına neden olmuş, fakat bu durum, etken maddesi olmayan, kalitesi düşük ve hatta sahteciliğe varan ürünlerin piyasada daha fazla görülmesine sebep olmuştur. Bu sağlık ürünlerinin yetersizliği, halk nezdinde memnuniyetsizliğe yol açmıştır. 1941 yılının Eylül ayında bir araya gelen Yüksek Sağlık Şûrası, tıbbi ilaç ve malzemelerin eksikliğine çare aramış, ancak savaş süresince bu soruna kalıcı bir çözüm bulunamamıştır. Özellikle sıtma, tifüs, verem ve çiçek gibi salgın hastalıkların arttığı bir dönemde, gerekli sağlık malzemeleri ve ilaçlar

yeterli miktarda temin edilememiştir (Aksoy, 1986, s. 247). Özellikle tifüs İkinci dünya Savaşı yılları Türkiye'sinde büyük bir sorun olacaktır.

Tıp tarihi uzmanı Dorothy Porter'a göre, tifüs salgınının arkasındaki en büyük faktör ekonomik şartlardır. Avrupa'da, şehirleşme ile birlikte nüfusun belli bölgelerde toplanması ve beraberinde yoksulluğun artması, tifüsün yayılmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda, hastalığın ekonomiyile doğrudan bir ilişkisi bulunmaktadır. Türkiye'deki tifüs vakaları, İkinci Dünya Savaşı'nın yol açtığı ekonomik ve sosyal sıkıntıların yaşandığı bir dönemde, yaşam maliyetlerinin doruğa ulaştığı 1942 ve 1943 yıllarında görülmüştür. Savaşın neden olduğu, gelir dağılımındaki adaletsizlikler, yoksulluğun giderek derinleşmesi, toplumun büyük bir bölümünün yetersiz gıda alımı ve genel hijyen şartlarının kötüleşmesi, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de tifüs vakalarının artmasına önemli derecede katkıda bulunmuştur (Porter, 2005, s. 48).

Dönemin gazeteleri ayrıca İkinci Dünya Savaşı yıllarında tifüsün yanı sıra veremin de önü alınamayacak bir şekilde yayıldığını yazmaktadır. Verem vakalarındaki artış özellikle 1943 ve 1944 yıllarında belirginleşmiş, ekonomik sıkıntılar ve yoksulluk, gıdasız kalan insanları hastalıkların pençesine itmiştir. Verem tedavisi için dispanserlere ve diğer sağlık kurumlarına başvuranların sayısında gözle görülür bir artış yaşanmıştır. Örneğin, 1943 yılında İstanbul Erenköy Sanatoryumu'nda, 129 yatak olmasına rağmen, bir yılda yatırılan hasta sayısı 482'ye ulaşmıştır. Bu, sanatoryumun 1932'den beri en yoğun hasta kabul ettiği yıl olarak kaydedilmiştir. Aynı yıl, özellikle çocuklar arasında akciğer veremi vakalarının hızla arttığı gözlemlenmiştir. 3-15 yaş arası çocuklar arasında verem vakaları, savaş öncesi döneme göre %30 oranında bir artış kaydetmiştir. Bu dönemde, çocuklar arasında yayılan verem vakaları, savaşın ekonomik ve sosyal etkilerinin bir yansıması olarak ciddi bir sağlık sorunu haline gelmiştir (*Cumhuriyet*, 1944, 24 Mart).

Bu dönemde yayınlanan haberlerde, özellikle bulaşıcı hastalıkların yaygınlığı daha da vurgulanır hale gelmiştir. *Cumhuriyet Gazetesi*'nin çeşitli tarihlerde yayımladığı haberler, bu hastalıkların Türkiye'nin farklı bölgelerinde etkili olduğunu ve özellikle çocuklar, yaşlılar ve zayıf bünyeye sahip kişiler arasında ciddi tehdit oluşturduğunu aktarmaktadır (*Cumhuriyet*, 1939, 1 Eylül; *Cumhuriyet*, 1939, 9 Eylül). Bu dönemde, halk sağlığını korumak amacıyla çeşitli önlemler alınmıştır. Örneğin, hijyenin sağlanması ve koruyucu ekipmanların dağıtılması önemli bir rol oynamıştır. Kızılay, özellikle maske dağıtımı gibi girişimlerde bulunmuş ve halkı salgın hastalıklara karşı bilinçlendirmiştir (*Cumhuriyet*, 1939, 8 Eylül). Ayrıca, sağlık

malzemeleri ve ilaçların dağıtımı hızlandırılmış, yerel yönetimlerce koruyucu önlemler alınmıştır.

Sonuç olarak, İkinci Dünya Savaşı Türkiye’de sosyal ve ekonomik hayat üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Tarafsızlık politikası, Türkiye’nin doğrudan savaşa girmesini önlemiş olsa da savaşın ekonomik baskıları ve kıtlık gibi dolaylı etkileri geniş kitleler üzerinde hissedilmiştir. Devletin uyguladığı karne sistemi, fiyat denetimleri ve ihtikârla mücadele çabaları, savaş ekonomisinin zorluklarını hafifletmeye yönelik adımlar olsa da bu politikalar halkın yaşam kalitesini artırmakta yetersiz kalmıştır. Bununla birlikte, bu dönemde yaşanan sosyal değişimler ve ekonomik problemler Türkiye’nin ilerleyen yıllarda daha planlı ve sürdürülebilir politikalar geliştirmesi için önemli bir temel oluşturmuştur. Savaşın zorluklarına rağmen Türkiye’nin uluslararası alandaki tarafsız duruşunu koruması, diplomatik başarıları ve iç istikrarı sağlaması da bu dönemin dikkate değer yönlerinden biridir. Bu bağlamda, İkinci Dünya Savaşı’nın sosyoekonomik etkileri hem Türkiye’nin tarihi gelişim süreci hem de toplumsal dayanıklılığı açısından önemli bir ders niteliğindedir.

Sonuç

Bu çalışmada, İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye’nin izlediği dış politikalar ve savaşın ülkenin sosyoekonomik yapısı üzerindeki etkileri incelenmiştir. Savaş boyunca Türkiye’nin tarafsızlık politikasını koruma çabasını stratejik diplomatik manevralarla desteklediği hem Müttefik hem de Mihver devletleri ile dengeli bir ilişki yürütme amacı güttüğü açıkça görülmektedir. Türkiye, savaşın dışında kalmayı başararak büyük bir askerî yıkımdan kaçınmış, ancak ekonomik olarak ciddi sıkıntılar yaşamıştır.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye’nin dış politikasında önemli bir role sahip olan Tefvik Rüştü Aras unutulmamalıdır. Aras, Türkiye’nin tarafsızlık politikasını başarıyla sürdürmesinde kilit bir figür olarak öne çıkmaktadır. Dönemin karmaşık uluslararası ilişkilerinde Aras, Türkiye’nin Batılı devletlerle dengeli ilişkiler kurmasını sağlamış ve savaşın olumsuz etkilerinden ülkeyi korumayı amaçlayan politikalar geliştirmiştir. Özellikle, Almanya ve Sovyetler Birliği arasındaki gerilimlerin Türkiye üzerindeki baskısını azaltmak adına çeşitli diplomatik girişimlerde bulunmuş ve savaşın yoğunlaştığı dönemlerde ülkenin güvenliğini önceleyen bir yaklaşım sergilemiştir. Aras’ın bu dönemdeki katkıları, Türkiye’nin bağımsız kararlar alabilmesine ve bölgesel güvenliğini sağlamasına olanak tanıyarak, savaş sonrası dönemde de etkisini gösteren bir dış politika mirası bırakmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin dış politikasında Batıcılık, savaşın getirdiği belirsizlik ve tehditlere karşı ülkenin güvenliğini sağlamada temel bir strateji olarak öne çıkmıştır. Türkiye, savaş boyunca tarafsız kalmaya özen gösterse de Batılı devletlerle ilişkilerini güçlendirmeyi ve Batı ekseninde bir denge politikası yürütmeyi hedeflemiştir. Bu yaklaşım, Türkiye'nin ekonomik ve askerî desteğe ihtiyaç duyduğu dönemde özellikle İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri ile iş birliğini artırmasına zemin hazırlamıştır. Batı ile diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi, Türkiye'nin savaş sonrasında NATO ve Avrupa Konseyi gibi kurumlarla entegrasyon sürecine girmesini kolaylaştıran önemli bir dönemeç olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde uygulanan Batıcı politika, Türkiye'nin kendini Sovyet tehdidine karşı koruma amacına hizmet ettiği gibi, ülkenin Batı'nın güvenilir bir müttefiki olarak konumlanmasında etkili olmuştur.

Numan Menemencioğlu, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin dış politika stratejilerinde önemli bir figür olarak yer almış ve zaman zaman Alman yanlısı olarak nitelendirilmiştir. Menemencioğlu, özellikle Almanya'nın savaşın ilk yıllarındaki askeri başarıları ve Avrupa'daki etkisi karşısında Türkiye'nin tarafsızlık politikasını korurken Almanya ile dengeli bir ilişki geliştirmeyi savunmuştur. Türkiye'nin Sovyet tehdidine karşı güvenliğini ön planda tutan Menemencioğlu, Almanya'ya yakın durmanın bu tehdit karşısında ülkenin güvenliğini pekiştireceğini düşünmüştür. Ancak, Alman yanlısı olarak görülmesi yalnızca bir taraf seçme eğiliminden ziyade, dönemin stratejik gerekliliklerine dayanmaktadır. Menemencioğlu, Türkiye'nin savaş boyunca Batı ve Almanya arasında dengeyi korumasını hedeflerken, bu yaklaşımıyla Türkiye'nin savaş dışında kalması için çeşitli diplomatik manevralara önayak olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye, Akdeniz'deki dengeleri ve İtalya'nın yayılmacı politikalarını yakından takip etmiştir. İtalya, savaşın başında Akdeniz ve Balkanlar'da agresif bir politika izleyerek Doğu Akdeniz'e hâkim olmayı amaçlamış, bu ise Türkiye için bir tehdit unsuru olarak belirlemiştir. Mussolini'nin "Yeni Roma" ideali doğrultusunda İtalyanların Orta Doğu ve Ege üzerindeki hedefleri, Türkiye'nin güvenlik kaygılarını artırmıştır. Bu dönemde Türkiye, Akdeniz'deki stratejik konumunu koruyabilmek adına tarafsızlığını sürdürmüş ve Batılı devletlerle ittifakını güçlendirmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin kaderini şekillendiren en önemli isimlerden biri olan İsmet İnönü, sadece askerî geçmişiyle değil, aynı zamanda ince diplomatik stratejileriyle de öne çıkmıştır. İnönü, savaşın patlak vermesiyle Türkiye'yi bu küresel felaketten uzak tutmak için

“aktif tarafsızlık” politikası olarak bilinen cesur bir yol izlemeye karar vermiştir. Bu yaklaşım, Türkiye’nin büyük devletlerin etkisi altında kalmadan savaşın dışında tutulmasını hedeflemiş ve bu doğrultuda İnönü’nün diplomasi alanındaki yetkinliğini ortaya koymuştur. İlginç olan, İnönü’nün savaş boyunca Batılı güçlerle dostane ilişkiler geliştirirken, bir yandan da Nazi Almanyası ile ekonomik ilişkileri sürdürmesi ve demir cevheri satışlarını devam ettirmesidir. Bu ikili politika, Türkiye’nin Batı’nın güvenini kaybetmeden Nazi Almanyası’nın da tepkisini çekmeyecek ince bir dengede yürütülmüştür. İnönü’nün bu stratejisi, savaşın en zorlu dönemlerinde bile Türkiye’nin bağımsızlığını korumasını sağlamıştır.

Ne var ki savaşın getirdiği ekonomik sıkıntılar ve toplumsal değişimler, Türkiye’nin sosyal yapısında önemli sosyolojik dönüşümlere yol açmıştır. Yoksulluk, açlık ve sağlık sorunları, toplumun geniş kesimlerini etkilemiş ve sosyal huzursuzluklara neden olmuştur. Devletin uyguladığı karne sistemi ve fiyat kontrolleri, bu sorunları hafifletmeye çalışmış, ancak bu çabalar çoğu zaman yetersiz kalmıştır. Toplumsal değişim teorileri çerçevesinde değerlendirildiğinde, savaşın Türkiye’deki toplumsal yapıyı derinden etkilediği ve sosyal dinamiklerde kalıcı değişimlere yol açtığı görülmektedir.

Türkiye’nin Müttefik ve Mihver devletlerle olan ilişkileri, savaşın seyrine göre şekillenmiş ve ülkenin uluslararası konumunu belirlemiştir. Türkiye, Milletler Cemiyetine üyeliği ve bölgesel iş birliği anlaşmaları gibi diplomatik girişimlerle uluslararası arenada etkin bir rol oynamıştır. Ancak savaşın getirdiği baskılar, Türkiye’nin dış politikasında zaman zaman zorluklara yol açmış ve ülkenin stratejik kararlarını etkileyen önemli faktörlerden biri olmuştur.

Bu çalışma, İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye’nin izlediği dış politikalar ve savaşın ülkenin sosyoekonomik yapısı üzerindeki etkilerini kapsamlı bir şekilde analiz ederek, Türkiye’nin bu zorlu dönemdeki durumunu anlamamıza katkıda bulunmaktadır. Türkiye’nin tarafsızlık politikası, ekonomik kısıtlamalarla başa çıkma stratejileri ve toplumsal değişimlerin derinlemesine incelenmesi, ülkenin savaş süresince izlediği politikaların kısa vadeli başarılarını ve uzun vadeli ekonomik maliyetlerini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (1993). *The making of modern Turkey*. Routledge.
- Akel, B. (1942). *Fevkalade zamanlar ekonomisi ve ihtikâr*. Muallim Ş. Fuad Güçyener Basımevi
- Aksoy, Y. (1986). *Bir kent, bir insan: İzmir'in son yüzyılı, S. Ferit Eczacıbaşı'nın yaşamı ve anıları*. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları.
- Armaoğlu, F. (1995). *20. Yüzyıl siyasi tarihi 1919-1980* (11. baskı, Cilt 1). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ataöv, T. (1961). Turkish foreign policy: 1923-1938. *The Turkish Yearbook of International Relations*, 2, 103–142.
- Aydemir, Ş. S. (1999). *İkinci adam*. Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Ş. S. (2000). *İkinci adam* (Cilt 2, s. 142; İlk yayın tarihi: 1965). Remzi Kitabevi.
- Barlas, D. (2017). Milletler Cemiyeti'nde Türkiye: İyimserlik ve kuşku arasında. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 14(55), 93–111.
- Bartoletti, S. C. (2016). *Hitler youth: Growing up in Hitler's shadow (Scholastic Focus)*. Scholastic Inc.
- Behrends, J. C. (2009). Back from the USSR: The Anti-Comintern's publications on Soviet Russia in Nazi Germany (1935–41). *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 10(3), 527–556.
- Boratav, K. (1990). İktisat tarihi: 1908–1980. S. Akşin (Ed.), *Türkiye tarihi 4: Çağdaş Türkiye* (s. 263–354) içinde. Cem Yayınevi.
- Bosworth, R. J. (2014). *Mussolini*. Bloomsbury Publishing.
- Bülbül, İ. (2006). İkinci Dünya Savaşının Türkiye'de sosyal hayata olumsuz yansımaları. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 9, 1–51.
- Casanova, J. (2015). *İspanya iç savaşı'nın kısa tarihi*. İletişim Yayınları.
- Coşkun, K. (2005). *II. Dünya Savaşı'nda Türkiye ekonomisi: İhtikâr ve ihtikârla mücadele* (Tez No. 158535) [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

- Cumhuriyet Gazetesi. (1939, Eylül 2). Üç aylık dul ve yetim maaşlarının dağıtımı. *Cumhuriyet Gazetesi*, s. 10.
- Cumhuriyet Gazetesi. (1939, Eylül 3). Manifatura piyasasında durgunluk ve spekülasyon. *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Cumhuriyet Gazetesi. (1939, Eylül 6). İthalat ve üretim kısıtlamalarına dair haberler. *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Cumhuriyet Gazetesi. (1940, Şubat 1). Balkan Antantı ve Türkiye'nin diplomatik girişimleri. *Cumhuriyet Gazetesi*, s. 5.
- Cumhuriyet Gazetesi. (1940, Şubat 10). Ekmek fiyatlarındaki artış ve ekonomik düzenlemeler. *Cumhuriyet Gazetesi*, s. 2.
- Cumhuriyet Gazetesi. (1940, Şubat 20). Balkan ülkeleri arasındaki sınır düzenlemeleri ve Türkiye'nin arabuluculuk rolü. *Cumhuriyet Gazetesi*, s. 3.
- Cumhuriyet Gazetesi. (1942, Mayıs 1). *Cumhuriyet Gazetesi*, s. 3.
- Cumhuriyet Gazetesi. (1944, 24 Mart). Verem hastalığı günden güne artıyor. *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Çakmak, H. (2008). *Türk dış politikası, 1919-2008*. Platin.
- Çınar, B. (2014). İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın iki cepheli savaş sorunu. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 10(20), 149–197.
- Değirmenci, S. (2023). İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye ekonomisi: Politikalar, yaklaşımlar ve sonuçlar. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(2), 181–204.
- Deringil, S. (2004). *Turkish foreign policy during the Second World War: An 'active' neutrality*. Cambridge University Press.
- Eldem, V. (1994). *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Eloranta, J. (2011). Why did the League of Nations fail? *Cliometrica*, 5(1), 27–52. <https://doi.org/10.xxxx>
- Erden, A. F. (1952). *İsmet İnönü*. Burhanettin Erenler Matbaası.
- Erden, A. F. (1999). *İsmet İnönü* (2. Baskı). Bilgi Yayınevi.

- Ergün, A. (1988). *Türkiye ekonomisi ve büyük buhran*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Erickson, E. J. (2007). *Ottoman army effectiveness in World War I: A comparative study*. Routledge.
- Esmer, A. Ş. (1959). *Türk diplomasisi (1920-1955)*. Yeni Türkiye Yayınevi.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1942). *İhtikâr: İhtikârın sebepleri ve önlenmesi hakkında tarihî ve sosyolojik bir deneme (Profiteering: A historical and sociological essay about the reasons and prevention of profiteering)*. İŞ Türkiye Felsefî, Harbî ve İctimaî Araştırmalar Merkezi Kitapları.
- Gassner, M. (2023). Schuett, Robert: Hans Kelsen's Political Realism. *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht/Heidelberg Journal of International Law*, 83(2), 355–360.
- Gilbert, M. (2014). *The second world war: A complete history*. Rosetta Books.
- Gözen, R. (2008). ABD ile ilişkiler. H. Çakmak (Ed.), *Türk Dış Politikası 1919-2008* (s. 379-386) içinde. Platin Yayınları.
- Harris, G. (2010). *Turkey's foreign policy in transition: 1950–1974*. Brill.
- Harris, G. S. (1972). *Troubled alliance: Turkish-American problems in historical perspective, 1945-1971* (Cilt 2). American Enterprise Institute for Public Policy Research.
- Harris, G. S. (2004). Turkey's foreign policy: Independent or reactive? L. C. Brown (Ed.), *Diplomacy in the Middle East* (s. 259–278) içinde. I.B. Tauris.
- Iriye, A. (2014). *The origins of the Second World War in Asia and the Pacific*. Routledge.
- Jansen, M. B. (2002). *The making of modern Japan*. Harvard University Press.
- Kafaoğlu, A. B. (2002). *Varlık vergisi gerçeği*. Kaynak Yayınları.
- Kershaw, I. (2010). *Hitler: A biography*. WW Norton & Company.
- Keyder, Ç. (1989). *Türkiye'de devlet ve sınıflar*. İletişim Yayınları.
- Keynes, J. M. (2017). *The economic consequences of the peace*. Routledge.
- Koçak, C. (1986). *Türkiye'de milli şef dönemi: (1938-1945)*. Yurt Yayınları.
- Köni, H. (1988). *II. Dünya Savaşı öncesinde Türk dış politikası*. İletişim Yayınları.
- Kuniholm, B. R. (1990). Turkey and the West. *Foreign Affairs*, 70, 34.

- Lesaffer, R. C. H. (2011). *Kellogg-Briand Pact (1928)*. Max Planck Encyclopedia of Public International Law.
- Lewis, B. (1970). *The birth of modern Turkey*. Turkish Historical Society, Printing House.
- Limberg, M. (2014). “In relation to the Pact”: Radical pacifists and the Kellogg-Briand Pact, 1928–1939. *Peace & Change*, 39(3), 395–420.
- Lyttelton, A. (2004). *The seizure of power: Fascism in Italy, 1919-1929*. Routledge.
- MacMillan, M. (2007). *Paris 1919: Six months that changed the world*. Random House.
- Maresca, L. (2003). The Geneva Conventions: The core of international humanitarian law. *International Review of the Red Cross*
- Meilinger, P. S. (1999). Clipping the bomber’s wings: The Geneva Disarmament Conference and the Royal Air Force, 1932-1934. *War in History*, 6(3), 306–330.
- Metintaş, M. (2020). İkinci Dünya Savaşı başlarken Türkiye’nin dış politikası (1939). *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 4(7), 54–82.
- Moore, B. (1993). *Social origins of dictatorship and democracy: Lord and peasant in the making of the modern world*. Beacon Press.
- Moravcsik, A. (1997). Taking preferences seriously: A liberal theory of international politics. *International Organization*, 51(4), 513–553.
- Morgan, P. (2017). *Italian fascism, 1915-1945*. Bloomsbury Publishing.
- Murray, W. (1983). *Strategy for defeat: The Luftwaffe, 1933-1945*. Maxwell Air Force Base, AL: Air University Press.
- Najmuldeen, A. (2020). II. Dünya Savaşında Japonya’nın uyguladığı Asya katliamları. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(8), 191–201.
- Nye, J. S. (1977). *Power and interdependence*. World Politics in Transition.
- Olmert, Y. (1987). Britain, Turkey and the Levant question during the Second World War. *Middle Eastern Studies*, 23(4), 437–452.
- Olson, B., Shaw, S. J. ve Shaw, E. K. (2018). *History of the Ottoman Empire and modern Turkey*. Cambridge University Press.

- Oran, B. (1996). Türk dış politikası: Temel ilkeleri ve soğuk savaş ertesindeki durumu üzerine notlar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 51(1), 353-370.
- Ortaylı, İ. (1998). İkinci Dünya Savaşı'nda şehirlerde hayat. *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I (20-22 Ekim 1997-İstanbul)* (s. 422-436) içinde. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Overy, R. (2005). *The dictators: Hitler's Germany and Stalin's Russia*. Penguin UK.
- Özçelik, M. (2010). İkinci Dünya Savaşı'nda Türk dış politikası. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29, 256-257.
- Paxton, R. O. (2005). *The anatomy of fascism*. Vintage.
- Pedersen, S. (2007). Back to the League of Nations. *The American Historical Review*, 112(4), 1091-1117.
- Porter, D. (2005). *Health, civilization and the state: A history of public health from ancient to modern times*. Routledge.
- Richardson, D., Stone, G. A. ve Stone, G. (2005). D. Richardson, G. A. Stone, G. Stone (Ed.), *The Geneva Disarmament Conference 1932-34. Decisions and diplomacy* (s. 77-100) içinde. Routledge.
- Robins, P. (2003). *Suits and uniforms: Turkish foreign policy since the Cold War*. Hurst.
- Sak, R., Sak, İ. T. Ş., Şendil, Ç. Ö. ve Nas, E. (2021). Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), 227-256.
- Sarıçoban, G. (2020). İkinci Dünya Savaşı döneminde (1939-1945) Türk dış politikası. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(4), 1755-1777.
- Sarınay, Y. (1988). *Türkiye'nin batı ittifakına yönelişi ve NATO'ya girişi (1939-1952)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Schachter, G. (1980). Economic development in the context of short-term public policies: The economic advance of Turkey, 1938-1960 by Morris Singer. *The Journal of Economic History*, 40(3), 645-646.
- Shanahan, W. O. (1962). *The rise and fall of the Third Reich: A history of Nazi Germany*. Simon & Schuster.
- Sönmezoğlu, F. (1994). *Türk dış politikasının analizi*. Der Yayınları.

- Speer, A. (1997). *Inside the Third Reich*. Simon and Schuster.
- Steiner, Z. (2005). *The lights that failed: European international history 1919-1933*. OUP Oxford.
- Tezel, Y. S. (2002). *Cumhuriyet döneminin iktisadi tarihi (1923-1950)* (5. baskı). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Thomas, G. (1990). *The novel of the Spanish Civil War (1936-1975)*. Cambridge University Press.
- Tucker, S. C. (Ed.). (2019). *World War I: A country-by-country guide [2 volumes]*. Bloomsbury Publishing USA.
- Uluslan, Ş. (2008). Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne (Cemiyet-i Akvam) girişi-öncesi ve sonrası. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7(16), 237–258.
- Ünalp, F. R. (2020). İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin savaş dışı kalma politikaları ve sonuçları. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (45), 201–221.
- Vanderlippe, J. M. (2001). A cautious balance: The question of Turkey in World War II. *The Historian*, 64(1), 63–80.
- Vanderlippe, J. M. (2005). *The politics of Turkish democracy: İsmet İnönü and the formation of the multi-party system, 1938-1950*. SUNY Press.
- Vere-Hodge, E. R. (1950). *Turkish foreign policy, 1918-1948*. Impr. Franco-Suisse.
- Yardımcı, M. E. ve Kutlutürk, D. (2019). İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin ekonomik kısıtları. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (37), 47–67.
- Yaşa, M. (1980). *Cumhuriyet dönemi Türkiye ekonomisi 1923-1978*. Akbank Kültür Yayını.
- Yüksel, Ç. (2013). *NATO ve Türkiye'nin dış politikasına etkileri (1949-1974)* (Tez No. 358317) [Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Zhen, J. (1984). *The Japanese colonial empire, 1895-1945*. Princeton University Press.
- Zürcher, E. J. (2004). *Turkey: A modern history*. I.B. Tauris.

<i>Etik Kurul İzni</i>	<i>Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir. Yaşayan hiçbir canlı (insan ve hayvan) üzerinde araştırma yapılmamıştır. Makale Tarih alanına aittir.</i>
<i>Çatışma Beyanı</i>	<i>Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması olmadığını ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.</i>
<i>Destek ve Teşekkür</i>	<i>Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.</i>